

V. fejezet

A magyar gazdasági pálya a koronavírus-járvány után:
Erős vállalatok, ösztönző állam, hatékony együttműködés

Bevezetés

A 2020-ban az egész világot térdre kényszerítő pandémia (SARS-CoV-2 vírus) az emberi-ség történelmében nem új keletű dolog, ahogy az azt jellemző periodikusság, az izoláció, az ellenállás mint emberi tulajdonság, valamint a pandémia üzletmenetre gyakorolt negatív hatása sem.¹ Történelmi olvasmányainkban, tanulmányainkban is rendre visszaköszön az egyes járványok megjelenése. Embertársaink már az ókorban is foglalkoztak a témával, és már azt is sejtették, hogy a fertőzések, járványok okozói szabad szemmel egyáltalán nem láthatóak.² Idővel arra is rájöttek, hogy a helyváltoztatás és a járványok terjedése között nagyon szoros kapcsolatot mutatható ki, amelynek alapvető eszközei a kereskedelem és a kereskedelmi útvonalak voltak (de idesorolhatjuk a háborúkat, a haderők mozgásait is). A múltra gondolva kiemelhető az Amerikából az I. világháborúban katonák által behurcolt spanyolnátha, vagy a pestisjárvány (1347), amely körülbelül megfelezte Európa lakosságát, miközben a világ teljes lakossága 475-ről 350 millióra csökkent. Napjainkra mindezt kivetítve pedig elmondhatjuk, hogy a járványok terjedéséhez hozzájárulnak olyan jelenségek is, mint a klímaváltozás, a felmelegedés, bizonyos területeken a lakosság rendkívül rossz szociális helyzete, a felvilágosítás hiánya, valamint a kereskedelem rohamos fejlődése.³ A kereskedelem az elmúlt évszázadokban egyre nagyobb és gyorsabb ütemben fejlődött, végül odáig jutottunk el, hogy globalizált világgazdaságról, globális kereskedelemről tudunk beszélni. Ezt kimondva, teljesen kézenfekvő lenne a fentiekben bemutatott logika – miszerint az emberek mozgása, helyváltoztatása már évszázadokkal ezelőtt is hatalmas problémát okozott – napjainkra történő kivetítése. Álláspontunk szerint ezen a területen a globalizáció és a járványok terjedése között kapcsolat azonosítható. Már a vírus megjelenésekor is amellet érveltünk, hogy a koronavírus-járvány esetén bebizonyosodott, hogy a globalizáció és az ezzel járó gyorsuló helyváltoztatás milyen

¹ Hornyacsek Júlia – Nyitrai Mihály: *Területi járványügyi veszélyhelyzet egészségügyi és logisztikai támogatása. Hadmérnök*, 13. (2018), 1. 73–96.

² Lásd részletesen: Fónagy Zoltán: „A század lelkiismerete” – Kolerajárványok a 19. században, 1. rész. *Mindennapoktorteneke.blog.hu*, 2020. március 20.; és Schultheisz Emil: *A magyarországi járványok történetéből*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2020.

³ Krisztina Than – Gergely Szakács: *Hungarians Vote to Reject Migrant Quotas, but Turnout too Low to Be Valid*. *Reuters*, 2016. október 2. és Hornyacsek–Nyitrai (2018) i. m.

villámgyorsan el tud terjeszteni egy járványt. Ez néhány héten belül be is bizonyosodott, és a világ vezetői szinte egyik napról a másikra zárták le az országhatáraikat, megszakítva ezzel a korábbi társadalmi és gazdasági hálózatot. Ekkor már egyértelmű volt: valami megváltozott. Majd néhány hónappal később már szerzői közösségünk is rendszerint úgy nyilatkozott, hogy minden megváltozott. Az eddigi tapasztalatok és következtetések alapján egyértelművé vált, hogy amennyiben az emberiség nem változtat azonnal és gyökeresen a természethez való hozzáállásán, egyre rendszeresebben számíthatunk új járványok megjelenésére és elterjedésére, és ennek gazdasági következményeire.

A körülöttünk lévő rendszerszintű változások pedig azonnali cselekvést igényelnek az emberiség részéről. Már nem érünk rá arra, hogy hosszú tárgyalásokat kezdjünk, részletes, talán soha véget nem érő elemzések kidolgozásáról döntünk.

Megelőlegezve kutatásunk eredményét, megállapíthatjuk, hogy a gazdasági szereplőknek is újra kell gondolniuk eddigi aktivitásaikat, lehetőségeiket és veszélyeiket. Egyértelműen egy új világregend, egy új világgazdaság kapujába léptünk. Ahhoz pedig, hogy ezen az új útszakaszon sikeresek lehessünk, már az első lépést is tudatosan, megfontoltan, célorientáltan kell megtennünk. Tanulmányunk alapvetően támpontokat kíván nyújtani a gazdaság rendszerében jelen lévő vállalkozásoknak, valamint a gazdaságpolitika számára is olyan felvetéseket tartalmaz, amelyek segíthetik a döntéshozókat a jövőt szolgáló gazdasági szerkezet megteremtésében. Mindez rendkívül fontos, hiszen mostanra újra a gazdasági fellendülés szakaszába léptünk – még ha az kihívásokkal is teli, új típusú gazdasági fellendülés –, ezzel párhuzamosan megkezdődött a nemzetgazdaságokban a gazdaságpolitikai szintű támogatási intézkedések kivezetése, ami egyben azt is jelenti, hogy elindulhat az erős felépülést biztosító, versenyképes, a jövőbeli válságokkal szembeni rugalmas üzleti környezet, valamint a hosszú távon fenntartható gazdasági növekedést biztosító gazdasági szerkezet megteremtése.

Vajon megváltoznak-e a globalizáció eddigi trendjei?

A globalizációt az elmúlt évtizedekben sokan sokféleképpen értelmezték,⁴ azonban kijelenthető, hogy az a gazdasági folyamatoknak és viszonyoknak egyre több országra való kiterjedését, valamint az azok között kialakuló kölcsönös – sok esetben aszimmetrikus – függőséget jelenti.⁵ Megállapíthatjuk, hogy a globalizáció napjaink egyik legvitatottabb kérdése. Közgazdászok, történészek, politikusok emelik ki annak előnyeit

⁴ Kenichi Ohmae: *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*. New York, Simon and Schuster, 1995; Bob Deacon: *Globalization and Social Policy. Geneva 2000 Occasional Paper*, (2000). 5.; Csath Magdolna: *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Budapest, Kairosz, 2001; Lukács Gábor: A globalizáció hatása a gazdasági rendszerek változására. In Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Budapest, Aula, 2005. 517–547.

⁵ Szentés Tamás: A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai. *Magyar Tudomány*, 47. (108). (2002), 6. 708–719.

és hátrányait. Gazdasági szempontból az egyik alapvető tézis, hogy a globalizáció hozzáférést biztosít valamennyi piachoz, gigantikus méretű pénzügyi tőkéhez, a legmodernebb technológiához, a legfrissebb tudáshoz (humán tőkéhez). Ezen tényezőket összevetve a globalizáció egyik nagy előnye, hogy segíti a világgazdaság bővülését, ösztönzi az innovációt, és segíti – segítenie kellene – a világ leszakadó régióit a felzárkózásban. Ugyanakkor, ha körbetekintünk a világban, látható, hogy a divergencia továbbra is meghatározó, a szakadék a fejlettek és a fejlődők között egyre szélesedik, a jövedelemkülönbségek pedig a fejlett világban is tovább nőttek. Ráadásul ezek történelmi távlatban nézve – néhány kivételes országot leszámítva – gyorsuló tendenciák. Ezért a globalizáció megítélése is kettős.

Dani Rodrik részletesen foglalkozik ezzel könyvében,⁶ és felteszi a kérdést, hogy túl kevés vagy túl sok-e a globalizáció napjainkban? Úgy gondoljuk, hogy ezt a kérdést nem most kell megválaszolni, ugyanakkor az előttünk álló években valamennyi nemzeti kormányzat biztosan alaposan körbe fogja járni ezt a témát, s vélhetően sokan átgondolják a globalizációról vallott álláspontjukat, sőt ami talán még fontosabb, a hozzáállásukat. Abban sem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a kérdéskör a napi politikai csaták színtere lesz számos ország és politikai párt között. Mindezt véljük azért, mert számos nemzetközi példa is igazolta – például a kínai, dél-koreai gazdaság – azt, hogy a globalizáció akkor tudja pozitív hatását leginkább kifejteni, illetve annak negatív következményeit a legjobban kezelni, ha az állam is egyértelműen jelen van ebben a folyamatban. Az állam szerepe általánosságban az, hogy olyan keretrendszert teremtsen intézményein és szabályozóin keresztül, amelyben a gazdasági szereplők jól érzik magukat: fejlesztenek, növekednek, innoválnak, és mindezt fenntartható, költséghatékony módon teszik. A gazdaság fenntartható növekedéséhez pedig egy olyan – tudatos beavatkozásokat végrehajtó – államra van szükség, amely konjunktúra és recesszió idején is képes megfelelő lépésekkel irányítani, kezelni és mérsékelni a túlzott piaci kilengéseket.⁷ Meg kell tehát érteni, hogy a piacok hatékony működéséhez hatékony állami intézményekre és szabályozásra van szükség. Ehhez az kell, hogy az állam stratégiai értelemben arra használja a piacokat és a globalizációt, hogy a gazdaságot a saját adottságainak megfelelően irányítsa, olyan pályára helyezze, amelyen a magas hozzáadott érték előállítása, az erős humántőke-állomány, az innováció és a digitalizáció meghatározó szerepet képviselnek. Úgy érvelünk, hogy a vírus gazdasági hatásai miatt az államoknak újra jelentős feladatuk lesz ezen a területen. Most pedig nézzük meg azt, hogy véleményünk szerint mire kellene koncentrálni.

Az elmúlt néhány évtizedben jelentősen kiterjedt globalizációs folyamatnak voltak nyertesei és vesztesei is. A koronavírus-járvány azonban megtorpanást hozott valamennyi

⁶ Dani Rodrik: *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*. New York, W. W. Norton, 2012.

⁷ Parragh Bianka: Az állam és a piac közötti összhang rendszertana és gazdasági hatásai Magyarországon. In Parragh Bianka (szerk.): *Ösztönző állam – hatékonyabb vállalatok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 31, 61.

nemzetgazdaság életében, és mindez lehetőséget teremt a gazdasági szerkezetek, és stratégiák újragondolására. Példaként emelhetjük ki a világban elterjedt hosszú beszállítói láncokat, amelyek rövidebbé válását és az importhelyettesítő megoldások elterjedését eredményezheti a koronavírus-járvány következtében is megváltozó üzleti gondolkodás.⁸ Ez pedig ma már egyre kevésbé hipotézis; sokkal inkább általános vállalatirányítói vélekedés, azonban tudjuk: „az inga jellegzetessége, hogy néha kileng”.

De miért is van erre szükség? Ez idáig az ellátási láncok előnyeiről olvashattunk csak, azok gyorsaságáról, olcsóságáról, hatékonyságáról. A világgazdaság különböző területei az elmúlt két évtizedben olyan mélyen összefonódtak, hogy gyakorlatilag ma már minden hatással van mindenre. Mára éppen ez okozza a problémát. Ami eddig előny volt, az 2020-tól a legsúlyosabb kockázat. A beszakadt globális ellátási láncok egyértelműen lassítják, sok esetben teljesen le is állítják a termelést – ami pedig a GDP egyik nemzetállam által sem kívánt fékezéséhez vezet. Ez a probléma pedig valós, azaz nemcsak egyes ágazatokat érint, hanem szinte a gazdaság egészében jelen van (de talán a legsúlyosabb helyzet az elektronikai iparban, az élelmiszeriparban, kerékpár-kereskedelemben, az üzemanyagok és az orvosi eszközök területén alakult ki), továbbá ami talán még súlyosabb, az az, hogy mindez globális szinten is értelmezhető. Az időpontra – azaz „just in time” – történő szállítás jelenti mára a legszűkebb keresztmetszetet. Ez pedig azért is rendkívül súlyos probléma, mivel az országok a helyreállítás szakaszában vannak, a szállítási problémák pedig egyértelműen nehezítik a gazdasági rendeződést, és súlyosbítják az egyébként is jelentős inflációs nyomást. Nem is beszélve arról, hogy a globális késéseken túl egyre fokozódó hiány alakult ki bizonyos áruk esetében. Szinte napról napra kapunk hiányról szóló híreket a legkülönbözőbb ágazatokból. Mindez 2019-ig szinte elképzelhetetlen volt. A modern gazdaság szembetalálta magát egy olyan problémával, ami talán az 1960-as, 1970-es években volt a jellemző. Ismételten felütötte a fejét a várolista és a hiány.

E bekövetkezett változások egyértelműen rávilágítottak a globalizáció egyik legjelentősebb árnyoldalára, az egyes nemzetgazdaságoktól való függőségre (lásd a kínai gazdaság domináns szerepét, amelynek az európai gazdaságok erőteljesen kitéttek). Véleményünk szerint mindez elgondolkodtathatja a nemzetállamokat, és egyértelműen felvetődik az a kérdés: „Hogyan tovább?”

Feltételezhetjük, hogy tartós átalakulások jöhetnek a járvány után. A nemzetállamok szerepe felértékelődik, de a globalizációt nem lehet megállítani – már csak azért sem, mert a piaci szereplők továbbra is törekedni szeretnének a nyereség maximalizálására és a termelési költségek csökkentésére –, azonban a világjárvány erőteljesen világít rá a globalizáció gyenge pontjaira, amiből le kell vonni a megfelelő gazdasági, társa-

⁸ Parragh László – Tóth Róbert: Eredményes vállalati válságkezelés célzott állami ösztönzés mellett. In Parragh Bianka – Kis Norbert (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése I. A koronavírus-válság kezelésének első eredményei*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 89–121.; Hausmann Róbert: *A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében*. *Hitelintézeti Szemle*, 19. (2020), 3. 130–153.

dalmi – és gazdaságpolitikai – következtetéseket. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a globalizáció visszaszorítására már a koronavírus előtt is láthattunk kísérleteket, például az USA és Japán már a Covid-19 előtt is komoly próbálkozásokat tett arra, hogy az ipari kapacitásokat hazacsábítsa Kínából, ahogy egyértelművé vált, hogy az ipari termelés koncentrálásával milyen óriási bevételekre és hatalomra tett szert Kína.⁹ Álláspontunk szerint nem számíthatunk a jövőben teljes deglobalizációs folyamatra, ugyanakkor a globalizáció további lassulására már annál inkább. Összességében fontos kérdés lesz, hogy a jövőben hogyan alakul a globalizáció és a nemzetállamok „együttműködése”. Kiemelt szerepet kellene szánni a saját erőforrásaink feltérképezésének, a még ki nem használt lehetőségek kiaknázásának és a veszélyforrások erodálásának, azaz a helyettesítő megoldások megkeresésének. Egyértelműen csökkenteni kell a függőségből adódó sebezhetőségünket, és fokozni szükséges az ellátásbiztonságunkat. A magyar gazdaság a földrajzi elhelyezkedéséből, gazdasági szerkezetéből, valamint méretéből adódóan egy olyan ország, amely függ a külföldi tőkétől, a nagyobb nemzetközi cégek tőkekihelyezésétől. Magyarországon a külföldi tőke termeli meg a hozzáadott érték több mint felét (53-55 százalékát), de a beruházások egyharmada is hozzá köthető. Kiemeljük ugyanakkor, hogy nem a külföldi tőke önmagában a probléma, sőt, a magyar gazdaság számára a külföldi tőke továbbra is kulcsfontosságú mind mennyiségi, mind minőségi szempontból, hanem az úgynevezett aszimmetrikus függés (az ország és a régiók vonatkozásában, a struktúrában, a termékösszetételben, de a kihelyezett technológiában is). Számos tanulmány – és a 2020–2021-es időszak gyakorlati tapasztalata is – rávilágít arra, hogy a túlzottan külföldi tőkére és külkereskedelemre építő gazdaságok fenntartható, hosszú távú növekedése nem biztosítható, lassúbb és alacsonyabb szintű felzárkózást, valamint erős külgazdasági függőséget eredményezhet, ezzel is növelve az országok sérülékenységét és csökkentve azok rezilienciáját.¹⁰

Ezért Magyarországnak is szükséges a saját erőforrásaira, a magyar vállalkozásokban rejlő kapacitásokra, az oktatási rendszerben, végső soron a magyar humán tőkében rejlő tudásra és képességekre építenie, kialakítva egy olyan diverzifikált termelési struktúrát, amelyben meghatározó szerepet képviselnek a legmodernebb technológiák. Ezen tényezők kell hogy alkossák jövőbeni növekedésünk bázisát, és segítsék azt, hogy Magyarország elkerülje a fejlett jövedelmi helyzetű országok csapdáját.

Ismeretes, hogy magasabb fejlettségnél szinte mindenütt lassul a fejlődési ütem, másféle, sokkal drágább, komplexebb erőforrásokra van szükség, amelyek manapság egyértelműen az innovációhoz, digitalizációhoz, a nagyon mozgékony tőkeallokáció-

⁹ Bart István: *Miben lehet más a COVID-válság utáni világ a fenntarthatóság szempontjából? Másfél fok. Éghajlatváltozás érthetően*, 2020. június 9.

¹⁰ Gál Zoltán: Fel lehet-e zárkózni külföldi közvetlen tőkével? In Szanyi Miklós – Szunomár Ágnes – Török Ádám (szerk.): *Trendek és töréspontok II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. 80–83.; Domokos László – Pulay Gyula: A válságkezelés értékelésének kritériumrendszere. In Parragh Bianka – Kis Norbert (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése I. A koronavírus-válság kezelésének első eredményei.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 32–42.

hoz, a kreatív munkaerőhöz és egy speciális állami szerepvállaláshoz kapcsolódnak. Ugyanakkor azt is szeretnénk hangsúlyozni, hogy láttunk már arra példát, hogy egy fejletlen, nyersanyagban szegény, relatíve kis belső piaccal rendelkező ország – mint korábban Magyarország is volt – hosszú éveken át képes kiugróan magas növekedési rátát produkálni. Idetartozik Írország, Finnország, Dél-Korea, Malajzia, Szingapúr vagy éppen Vietnám.

Dedikáltan meg kell határozni a magyar stratégiai jellegű ágazatok körét – ezen az útvonalon a magyar kormányzat már elindult –, és támogatni kell a hazai vállalkozások tudatos allokációját. Mindez azonban kizárólag akkor lehet sikeres, ha ezekben az ágazatokban átlagon felüli termelékenységnövekedés, továbbá erős és tartós innovációs jelenlét jellemző.

Amellett érvelünk tehát, hogy

- meg kell találni a természetes és egészséges egyensúlyt a globalizáció és a lokalizáció között, azaz elkerülendő a „túl sok globalizáció”;
- Magyarországnak ki kell használnia az exportvezérelt növekedési modell előnyeit, azzal, hogy a külkereskedelemben a mennyiségre és a minőségre helyezi a fókuszot úgy, hogy a lehető legtöbb hozzáadott értéket tartalmazó, teljes mértékben hazai jószágot exportál (legnagyobb mennyiség és legjobb minőség), és csupán a legszükségesebb termékkört importáljuk (legkisebb mennyiség). Törekedni kell továbbá a hazai hozzáadott érték növelésére a jelenlegi exporton belül;
- el kell kerülni a túl magas szintű szuverenitást, hiszen akkor fennállna a veszélye annak, hogy Magyarország nem lenne haszonélvezője a nemzetközi gazdasági integráció előnyeinek (lásd technológia, tudás, tőke, innováció, befektetésekhez szükséges külső piacok hiánya stb.). A magyar sajátosságokat figyelembe véve nem lehet példa számunkra sem a semlegességét hirdető Svájc, sem a jelentős olajkincsel rendelkező Norvégia;
- ügyesen kell élni a globalizáció és a lokalizáció között egyensúlyozó online világ nyújtotta lehetőségekkel, és meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy regionálisan tovább erősödjön Magyarország üzleti szolgáltatászektora;
- a globális kihívások (például környezetvédelem, biztonságpolitika) eredményesen csak globálisan oldhatók meg, ezért is szükség van a globalizációban való, ugyanakkor megfontolt részvételre.

A fenti érvrendszerünk eredményességét nagymértékben befolyásolja majd az, hogy abból miként részesül a hazai mikro-, kis- és középvállalati szektor. Álláspontunk egyértelmű: helyzetbe kell hozni a hazai kkv-szektor. Tudatosítani kell a vállalkozásokban, természetesen a legkisebbektől kezdve, hogy a folyamatban lévő erőteljes világgazdasági dimenzióváltás talán egy soha vissza nem térő lehetőség számukra. Ha makrogazdasági szinten sikerül megragadni a koronavírus által felszínre hozott globalizáció rendszer-szintű problémáit, és azokat előnyökké kovácsolni, akkor a hazai kkv-szektor számára egy igen jelentős piaci rés nyílik – nyílt már – meg. Ez a piaci rés – főleg szolgáltatások, digitális szolgáltatások, egészségipar, élelmiszer- és feldolgozóipar, mezőgazdasági gép-

gyártás – azonban belépési korlátokat támaszt a vállalkozások elé. Kizárólag a magasabb hozzáadott értéket képviselő, magasabb technológiai színvonalra alapuló tevékenységet nyújtani képes cégek léphetnek be erre az új piacra. Meg kell tehát fordítani azt a trendet, amely a külföldi tulajdonú vállalatok túlsúlyát és a hazai cégek alacsony jelenlétét és érdeklődését mutatja a kutatás-fejlesztés, valamint az innováció területén.

Beavatkozási területek a magyar gazdaság dinamizálása érdekében, a koronavírus okozta válság tanulságai alapján

A Covid-19-járvány megjelenése és kiterjedése tartós hatást gyakorolt a világ társadalmi és gazdasági rendszereire, azonban az idő előrehaladtával más-más területek kerültek előtérbe, és igényelték állami beavatkozást. Az elmúlt közel két évben szinte „soha” nem tapasztalt zavarok és üzleti kockázatok kerültek felszínre. Egyes ágazatok és cégek teljesen lefagytak, míg mások meglovagolták a kihívásokat, újítottak, innováltak, azaz fejlesztéseket eszközöltek. Számos tanulmány megállapította, hogy a világ egyre gyorsabb, kiszámíthatatlanabb és soha nem látott változásokon megy keresztül.¹¹ A koronavírus megjelenése előtt azt láthattuk, hogy az egyes iparágakban a legtöbb vállalat a rövid és középtávú bevételekre összpontosít, jellemzően folyamatos, zökkenőmentes üzletmenetet feltételezve. A Covid-19-világjárvány azonban egészen új megközelítést tett szükségessé.¹² Mint ahogyan szerzőközösségünk is többször utalt már rá, vélhetően az ehhez hasonló eseményekre a jövőben is számítanunk kell. Minderre tekintettel az már bizonyos, hogy valamennyiünk részéről változásra van szükség. Olyan mértékű változtatásokra, amelyek képesek segíteni abban, hogy ellenállóbbak, rugalmasabbak, válságállóbbak legyünk.

Magyarország kormánya 2021-ben kiemelt figyelmet fordított a járvány elleni védekezésre, a magyar gazdaság újraindítására, a munkahelyek megvédésére és újak teremtésére, valamint a vállalkozások támogatására annak érdekében, hogy hazánk mielőbb visszaállhasson a korábbi növekedési pályájára. Ebben a munkában – ahogyan a válságkezelés valamennyi korábbi fázisában – a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara szellemi műhelyei aktívan részt vettek. Az így megszületett kormánydöntések időben érkező és hathatós segítséget jelentettek valamennyi érintett számára azzal, hogy jól sikerült kezelni a példa nélküli gazdasági és egyben társadalmi helyzetet. Most, az elért eredmények tükrében azonban nem feledkezhetünk meg az előzetekintésről sem.

A következőkben igyekszünk feltárni az elmúlt két év alapján a legfontosabb viselkedési sajátosságokat. Megjegyezzük, hogy *Az ösztönző állam válságkezelése I.* című kötetben megjelent – 2020 októberében lezárt kézirat – helyzetértékelésünkben részlete-

¹¹ Parragh–Tóth (2020) i. m.; McKinsey: *McKinsey on Risk. Strengthening Institutional Resilience Has Never Been More Important* (2021. augusztus).

¹² McKinsey (2021) i. m.

sen foglalkoztunk a koronavírus-járvány gazdasági következményeivel, így most az azóta eltelt időszak tapasztalataival kiegészítve, további részletezést igénylő javaslatainkat foglalmazzuk meg.

1. Számos szerző hangsúlyozza, hogy a Covid-19-világjárvány rávilágított az egészségügyi rendszer jelentőségére, esetleges gyenge pontjaira, valamint az országok gazdasági szerkezetének fontosságára.¹³ Világossá vált, hogy a gazdasági szerkezet sokat számít, tekintve, hogy a járvány a mezőgazdaságot kevésbé érintette – ugyanakkor fontos változásokra világított rá ezen ágazatban is¹⁴ –, míg az ipar, a turizmus jelentősen sérült. Mindebből levonható az a következtetés, hogy fokozni kellene az agrárium szerepét – például az agrárinnovációt, a magyar, helyi termékek előtérbe helyezését. És miért is emeljük ki ezt? Egyértelműen azért, mert ismeretes az az általános összefüggés, amely szerint egy nemzetgazdaság versenyképességét három tényezőre építheti: a gazdag nyersanyagbázisra (például arab országok), költségelvű országstratégiára (azaz olcsóságra), valamint a tudásra, innovációra. Magyarországon mindhárom területet használtuk ez idáig, de eltérő arányban, és talán helytelen összetételben. A képlet viszont a jövőre nézve – aminek már ma kell elkezdődnie – egyértelmű. Fel kell számolnunk és át kell alakítanunk minden olyan területet az országban, ahol az „olcsóság” a vezérfonal. Helyezzünk hangsúlyt két területre, amelyekkel van lehetőségünk kitörni, és az élre kerülni. Növeljük, sőt maximalizáljuk – megtartva a stabil, kiszámítható költségvetési korlátokat – a kutatás-fejlesztési tevékenységekre allokálható összegeket, és gyorsítsuk fel a hazai, magyar tulajdonban lévő, magyar tudást használó (magyar munkavállalókat foglalkoztató) vállalkozások becsatornázását ebbe a folyamatba. Ezzel elérhető, hogy a kutatás-fejlesztés-innovációba történő 1 forintos beruházás túlmutasson a jelenlegi 5 forint összegű megtérülésen. Álláspontunk egyértelmű: Magyarországnak a lehető leghamarabb – érdemben – el kell mozdulnia a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek felé, ha el szeretnénk kerülni azt, hogy a perifériára szoruljunk, vagy beragadjunk a közepes fejlettség csapdájába.

A másik terület a nyersanyagbázissal van összefüggésben, hiszen hazánk jelentős termőföldvagyonnal rendelkezik. Az agrárium már önmagában is hatalmas lehetőség, de abban az esetben, ha egy modern, digitalizált, robotizált agráriumot építünk ki, jelentős előrelépést leszünk képesek elérni. Meg kell jegyezni, hogy a hazai mezőgazdaság területi korlátozottsága olyan adottság, ami a méretgazdaságosságból adódó addicionális előnyöket nem biztosítja hazánk számára, ugyanakkor ha kihasználjuk a digitális átállás nyújtotta előnyöket, akkor hazánk már nem a méretgazdaságosság nyújtotta költségmegtakarítással, hanem a magas minőséggel, a magasabb termékhozamokkal és a magas

¹³ Maria Nicolaa et al.: *The Socio-Economic Implications of the Coronavirus Pandemic (COVID-19): A Review*. *International Journal of Surgery*, 78. (2020). 185–193.

Armenia Androniceanu: *Major Structural Changes in the EU Policies Due to the Problems and Risks Caused by COVID-19*. *Administratie si Management Public*, (2020), 34. 137–149.

Rafal Nagaj – Jaroslaw Korpysa: *Impact of COVID-19 on the Level of Energy Poverty in Poland*. *Energies*, 13. (2020), 18.

¹⁴ Attila Jámbor – Péter Czine – Péter Balogh: *The Impact of the Coronavirus on Agriculture: First Evidence Based on Global Newspapers*. *Sustainability*, 12. (2020), 11. 4535.

feldolgozottsági szintű (azaz magasabb hozzáadott értékű) termékekkel fog tudni versenyezni a világpiacra. Nem lehet kevesebb a célunk, mint az, hogy az agrárium jelentősebb mértékben járuljon hozzá Magyarország gazdasági növekedéséhez. Tekintettel arra, hogy a gazdasági szerkezet újragondolásáról írunk, a modernizált agráriumhoz álláspontunk szerint hozzákapcsolódik a „teljes értéklánc”-szemlélet. Amellett érvelünk, hogy a magyar termelők által előállított termékeket lényegesen diverzifikáltabb kereskedelmi hálózatnak kellene értékesítenie, aminek részét kell hogy képezze több, versenyképesebb, országosan jelen lévő magyar kereskedelmi üzlet is. Ebben a folyamatban erőteljesen szükség van arra, hogy folyamatosan monitorozzuk a világ többi országának mozgását, a mindenkori helyzet változására – az nem kérdés, hogy lesz változás – adott válaszait, és a saját gazdaságstratégiánkban egy gördülő újratervezéssel azonnal reagálnunk kell azokra.

2. A fenti logikai láncolatot folytatva úgy véljük, hogy jelentős potenciál húzódik meg a hazai feldolgozott termékek exportjának bővítésében, amelyben megfelelő és potenciális partner lehetne többek között néhány távol-keleti ország, mint például Japán. Tóth és szerzőtársai elemzésükben kiemelik, hogy Japánban már jelenleg is nagy népszerűségnek örvendenek a prémiumkategóriás magyar élelmiszerek, mint például a mangalicahúsból készült termékek, a sertéshús, libamáj, bor és méz.¹⁵ Megfontolásra javasoljuk a Japánnal folytatott export további növelésének lehetőségeit, esetleges korlátait, valamint azon feldolgozott termékek körét, amelyekre érdeklődés van vagy lehet Japánban. Megjegyezzük továbbá a hazai mezőgazdasági gépgyártás fejlesztésének lehetőségét is. A néhány száz hazai magyar vállalat (élelmiszer- és vegyipari gépgyártó) előnyösebb helyzetbe hozása azért is fontos, mert a hazai lehetőségeken túl az EU-n kívüli piacok, a fejlődő országok élelmiszer- és vízigényének kielégítésében is nagy lehetőség kínálkozik a mezőgazdasági és a speciális élelmiszeripari gépek gyártása számára. Lehetséges felvevőpiacként számolhatunk Délkelet-Ázsia és Afrika számos országával, ugyanakkor Dél-Korea szerepe sem elhanyagolható, tekintve, hogy a gépgyártásban fontos szerepet tölt be, lefedi a teljes ellátási lánc részelemeit. Mindezen tevékenységekkel történő együttműködés, lehetséges partnerként való csatlakozás lehetőséget képviselhet hazánk számára. Ugyanakkor célterület lehet a Nyugat-Balkán is.

3. Folytatva az előző gondolatmenetet, Magyarország mint a világ egyik legnyitottabb kis gazdasága esetében a kizárólagos belső piac – kis túlzással élve – egyetlen vállalat számára sem lehet elégséges. Meg kell ragadni a külföldi piacokat is – megtalálva a megfelelő egyensúlyt – a magas feldolgozottságú termékekkel és digitalizált szolgáltatásokkal, mindezt diverzifikált gazdasági struktúra mellett. Amellett érvelünk, hogy a tercier, azaz szolgáltatószektor fejlesztése kulcsszerepet kell hogy képviseljen a következő években. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy kizárólag az export köré sem lehet építeni a jövő növekedési modelljét. Pont a mostani válság világított rá arra, hogy ahogyan a termékexport – lásd ellátási láncok megszakadása –, úgy a szolgáltatásexport

¹⁵ Tóth Róbert – Gyurcsik Petronella – Túróczi Imre: Lehetőségek és kihívások a mezőgazdasági és az élelmiszeripari vállalkozások versenyképességének javításában. *A Falu*, 34. (2019b), 4. 13–19.

– lásd turizmus – is kockázatokat hordoz magában. Ha az ellátási láncokat érintő problémák tartósabb ideig fennmaradnak, az fokozódó kockázatot jelent az előttünk álló évek növekedésével kapcsolatban. Ezért azzal érvelünk, hogy fontos a „smart” export, de nem lehet kizárólagosságot adni ennek a területnek.

4. Az egyes nemzetgazdaságok egymásrautaltsága és a világgazdaság sérülékenysége egyértelműen felszínre kerültek. A Covid-19 hatására a túlzott kínai függőségre rádőbbsent az egész világ, és a kormányok elkezdtek az alternatív megoldásokat keresni a szükségleteik kielégítésére (erről részletesebben írtunk az előző fejezetben). Ez természetesen egyben összefügg a geopolitika bizonytalan jövőjével is. Ez azonban már a koronavírus megjelenése előtt is látható volt. Ezt igazolja Tóth Róbert, aki szerint „egyre több jel utal azonban arra, hogy a világgazdaság az egyensúlytalanság állapotába kerül, vagy már abban az állapotban is van. Az elmúlt 12-16 hónapban elindult világgazdasági lassulás várhatóan Kelet-Közép-Európába is be fog gyűrűzni, ezért teljes gazdaságpolitikai szinten érdemes felkészülni minderre.”¹⁶ De ha megnézzük például – az írásunkban többször említett – Korea gazdaságát, akkor ez esetben is megállapítható, hogy az immár nagyon szorosan kötődik Kínához, így a kínai kereslet alakulása kockázati tényezőt jelent számára, akárcsak a világgazdasági konjunktúra alakulása is. A növekedés exportvezérelt jellege miatt Korea fejlődése különösen nagy mértékben függ a külső tényezők alakulásától, ugyanakkor a belső gazdasági alapok stabilak.¹⁷ Le kell hát vonnunk ezen nemzetközi tapasztalatok alapján is a tanulságokat.

A mai világgazdaság egy rendkívül komplex rendszer, amelyben minden összefügg egymással, és minden, szinte real time módon, hatással van mindenre. Mit tanultunk azonban a mostani válságból? Alapvetően azt, hogy ezek az együttműködési formák rendkívüli veszélyben vannak. Ha a vállalatok ügyesen szeretnének mozogni ebben az új világban, fejleszteni kell a rugalmasságukat, gyors reagálási képességüket. Tóth szerint „elsődleges feladata lesz hazánknak, hogy az elmúlt időszakban elért eredményeket és lendületet hosszabb távon is képes legyen fenntartani. Ehhez azonban továbbra is kellenek a sikeres, motivált és a sikerért elkötelezett vállalkozások.”¹⁸

5. Hosszabb távon felértékelődött a biztonságos termelés, így nem biztos, hogy egy-egy multinacionális cégnek a világ minden pontján lesz kisebb üzeme. Kijelenthetjük tehát, hogy közép- és hosszabb távon átrendeződhet a makroökonómiai struktúra, azaz a (világ)gazdasági szerkezet. Mindez egyben azt is jelentheti, hogy megnyílhatnak a lehetőségek az európai és a hazai vállalkozások előtt. Ebben a várható átrendeződő termelési struktúrában, ha Európa, benne Magyarország is jól pozicionálja magát, nyertesként is kijöhet. Kérdéses, hogy a jelenleg formálódó új világrendben mi lesz előnyösebb: a teljes globális szintű gondolkodás vagy a regionális központokká rendeződés, és abban történő szerepvállalás. Egyvalami azonban biztos: a külpiacra lépésre mindenképpen

¹⁶ Tóth Róbert: *A vállalati pénzügyi stratégia kapcsolata a szervezeti pénzügyi kultúra tényezőivel*. Gödöllő, Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, 2020. 182.

¹⁷ Muraközy László: *A koreai rejtély. Remetéből világpolgár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. 252.

¹⁸ Tóth (2020) i. m. 182.

szükségünk van, azonban annak és az exportnak a jól definiálása sem elhanyagolható. Azzal érvelünk, hogy olyan tényleges magyar exportcégekre van szükségünk, amelyek képesek meghódítani a külpiacot azzal, hogy közvetlenül külföldi területen szolgálják ki a piacot, majd az üzleti tevékenység eredményét, nyereségét, osztalékát hozzák haza.

Korábbi MKIK-kutatásaink alapján láthatjuk azt is, hogy a vállalatok úgy ítélik meg, hogy hiányoznak azok a jó hazai és nemzetközi példák, amelyek ösztönző hatással lehetnének más cégekre. Rengeteg kiváló, évek óta prosperáló magyar tulajdonban lévő vállalkozás van a piacon, amelyek motiváció és ösztönzés hiányában eddig nem eszközöltek lépéseket a külföldi piacok felé. Azt gondoljuk, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a pozitív példák szélesebb körben történő megismertetésére.

6. Megkezdődik a globalizáció és a lokalizáció versenye, és e két gazdasági modell egészséges és ellátásbiztonságot jelentő egyensúlyi helyzetének megkeresése. Azért is fontos ez a kölcsönös egyensúly (együttműködés), mert a közel két éve tartó, rendkívüli kihívásokkal teli időszak igazolta, hogy a globalizált világban az elmúlt évtizedekben kialakult és a koronavírus-járvány miatt összeomlott rendkívül komplex munkamegosztási kapcsolatokat nem lehet nem globális, azaz nemzetgazdasági szinten helyreállítani. A koronavírus-járvány rámutatott arra is, hogy milyen egészségügyi és gazdasági veszélyeket hordoz magában a globalizált gazdaság. Bebizonyosodott továbbá az is, hogy mennyire sérülékeny a nemzetközi kereskedelem. Ha eltekintünk a koronavírustól, akkor is láthattunk egyéb figyelmeztető jeleket a rendszer gyenge pontjára vonatkozóan, mint például a Szezei-csatornán keresztbefordult konténerszállító hajó miatt az áruszállítás közel egyhetes leállása. Ahogy a fentiekben is írtuk, rövid távon nem számíthatunk jelentős deglobalizációs folyamatok megindulására, már csak az ellátási láncok megváltoztatásával fellépő hatalmas költségigény miatt sem. Sokkal inkább számolnunk kell egy egyensúlykeresési folyamat megindulásával.

7. Egyértelműen szükség van innovatív és digitális vállalkozásokra, hiszen azok kitüntetett szerepet játszanak a nemzetgazdaságok életében, főleg olyan országok esetében, amelyek nyersanyagban nem bővelkednek. De miért is lenne szükség ilyen széles bázison jelen lévő vállalkozásokra Magyarországon? Szalavetz Anna úgy érvel, hogy az ilyen vállalkozások tevékenysége testesítheti meg a helyi innovatív megoldásokon alapuló, jelentős helyi hozzáadott értéket generáló, minőségi fejlődést.¹⁹ Álláspontunk szerint ez a transzformáció szükséges ahhoz is, hogy a hazai kkv-szektor termelékenysége tovább javuljon.

8. Nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy Magyarországon közel háromszoros a különbség – ami az élményben történő elhelyezkedésünket jelenti az EU-ban – a kis- és középvállalkozások, valamint a nagyvállalkozások termelékenysége között. Meglátásunk szerint a digitális vállalkozások számának jelentős növelése, valamint a mihamarabbi digitális transzformáció megvalósulása válságállóvá teszi a magyar nemzetgazdaságot. Még stabilabb támaszt jelenthet a digitalizáció abban az esetben, ha nemcsak néhány

¹⁹ Szalavetz Anna: Digitális vállalkozások Magyarországon. In Szanyi Miklós – Szunomár Ágnes – Török Ádám (szerk.): *Trendek és töréspontok II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. 61–63.

ágazatban fog felgyorsulni a digitális fejlődés, hanem ha valamennyi iparág erre az útra lép. A diverzifikált struktúrában megvalósuló, digitális vállalkozások terjedése egyértelműen jelentős növekedési tartalékot jelent, de nemcsak a vállalatok szintjén, hanem nemzetgazdasági szinten is. Meglátásunk szerint a digitális transzformáció egyértelműen segíti a gazdasági növekedés fenntarthatóságát is.

Kiemeljük ugyanakkor, hogy már jelenleg is a digitális gazdaság adja a magyar GDP közel negyedét. Ez persze nem azt jelenti, hogy jelenleg fel tudnánk venni a versenyt Írországgal, Finnországgal vagy Csehországgal, amely országok az EU legmagasabb vállalati digitális hatékonyságával rendelkeznek. Az viszont nem kérdéses, hogy hazánknak is mielőbb át kell állnia a jövő kifutópályájára, azaz oda, ahol az innováció, a digitalizáció, a minőség és a termelékenység a meghatározó. Ebben az átállásban pedig a (gazdaság- és/vagy vállalat-) vezetőknek kitüntetett szerepük lesz, hiszen meg kell érteniük, hogy a jelen és a jövő technológiáinak (lásd például mesterséges intelligencia, big data, Internet of Things, új technológia) segítségével miként vihető előre a vállalkozás működése, miként növelhető általuk a vállalat nyereségessége.

Az innovációs tevékenységek ugyanakkor tudatosságot, jövő- és teljesítményorientált-ságot, pénzügyi és humántőke-erőforrást követelnek meg a vállalkozásoktól, amelyek nem kis kihívásoknak tekinthetők. Látható, hogy azok az országok a legversenyképesebbek, ahol a vállalkozások tudással, innovációval, magas hozzáadott értékkel rendelkeznek.²⁰ Tehát kiemelt figyelmet kell fordítani az innováció gyorsítására a teljes értéklánc mentén. Ehhez azonban az kell, hogy a hazai vállalkozások minél több helyen legyenek képesek becsatlakozni a globális értéklánckba.

9. Több vonatkozásban felvetődnek a korábbi gazdasági, társadalmi modellek negatív hatásai, a megoldatlan strukturális problémák (környezetvédelem, klímaváltozás, tudatos fogyasztói magatartás, energiahatékonyság). A fenntarthatóság irányába való elmozdulás ma már nem opció, hanem egy egészséges és szükséges kényszer. Meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy egy zöldebb gazdaság építése irányába induljunk el, azzal, hogy az előző pontban felsoroltakkal is számoljunk. Gondoljunk csak arra, hogy a lokális gazdasági erőközpontok esetleges kiépítésével töredékére csökkenthetjük az óceánok szennyezettségét, hiszen nem lesz szükség arra, hogy több ezer kilométeren át szállítsunk egy-egy terméket. A jövő vállalati növekedése és versenyképessége egyre jobban fog függeni a fenntarthatósághoz való alkalmazkodástól. Ez az átállás ismét helyzetbe hozhatja a leleményes, ügyes, agilis, minimum középtávon gondolkodó hazai vállalkozásokat. Miért is gondoljuk ezt? Azzal érvelünk, hogy ahhoz, hogy képesek legyünk megfelelni a – vélhetően egyre intenzívebbé váló – globális elvárásoknak, egyértelműen módosítani szükséges az üzleti modelleket, a tevékenységek folyamatát,

²⁰ Findrik Mária: Fogyasztási trendek és azok hatása a versenyképességre. In Gyenge Balázs – Kozma Tímea – Tóth Róbert (szerk.): *Folyamatmenedzsment kihívásai. Versenyképességi tényezők a 21. században*. Budapest, Szent István Egyetem, 2016. 51–72.; Mester Éva – Tóth Róbert – Túróczi Imre: A vállalatok stratégia-alkotására ható tényezők: a gazdasági növekedés, a társadalmi fejlődés, a fenntarthatóság és a versenyképesség. *Economica*, 9. (2018), 1. 39–48.

a technológiát, sok esetben a teljes infrastruktúrát is. Nemcsak itthon, hanem az egész világon. A környezetünk és így saját magunk, azaz az emberiség megóvása érdekében az úgynevezett körforgásos gazdasági modellnek kell megfelelnünk, amihez számos új ötletre, innovációra lesz szükségünk. Ha a cégek fókuszálnak erre a területre, akkor olyan újdonságokat, megoldásokat hozhatnak felszínre, amelyek nemcsak a magyar, de a globális piacon is mérvadóak lehetnek. A nagy lehetőség pedig még abban is rejlik, hogy nemcsak 1-2 szektorból jöhetnek ezek az innovációk, hanem a gazdaság egészéből – hiszen a megújulásra az élelmiszer-gazdaságtól kezdve a vízgazdálkodáson és közlekedésen át egészen a kereskedelemig, építőiparig szükség van.

10. Ezt folytatva, már láthatók annak jelei, hogy a közgazdasági gondolkodás is átalakul – aminek az ideje már valóban elérkezett. Egyértelmű, hogy a rövid távra szóló gazdaságpolitikák és vállalati működések nem lehetnek versenyképesek egy olyan világban, ahol strukturális átalakulások zajlanak. Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász szerint a gazdasági szabályok átfogó újraírására van szükség, és hangsúlyt kell fektetni a környezetvédelmen alapuló gazdaságok kialakítására.²¹ A magyar gazdaságban is előretekintő stratégiaalkotásra van szükség annak érdekében, hogy meglovagolhassuk a jövőben rejlő lehetőségeket (amelyekre a fenti pontokban már tettünk utalást). Álláspontunk szerint felül kell vizsgálni a túlzott pénzügyi gondolkodás modelljét, és egyéb, szoft tényezőket is szükséges számításba venni (lásd későbbi fejezetek).

11. A koronavírus többek között rávilágított az oktatás, a tudás, a humán vagyoni jelentőségére, arra, hogy mennyire fontos a magyar ember, a magyar tudás, valamint az, hogy a magyar találmány és eredmény itthon születhessen meg, és itthon hasznosuljon (lásd vakcina). Miért fontos mindez? Számos tanulmány igazolja azt, hogy a tudás egy fontos versenyképességi tényező. De ezen túl nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ha a találmányok, eredmények magyar kézből hódítják meg a világot, az a magyar vagyoni gyarapodását is jelenti, azaz pénzügyileg is itthon hasznosulnak. Nem törekedhetünk tehát kevesebbre, mint arra, hogy az oktatást, képzést a lehető legjobb minőségi szintre helyezzük. Talán ennek fontosságára világít rá az IMD legfrissebb, 2021. decemberi tehetségrangja is, amelyben Magyarország a 64 vizsgált ország közül a 42. helyet szerezte meg. Ez a pozíció azt üzeni nekünk, magyaroknak, hogy van még tennivalónk, annak ellenére is, hogy egy évvel korábban az 50. helyen álltunk. Amellett érvelünk, hogy növelni kell a tudásba történő beruházás mértékét, azonban nemcsak nemzetgazdasági, de vállalati szinten is. Erre kiváló példákat látunk Európában, de Európán kívül is. Egy sor hozzánk hasonló, közepesen fejlett, függő pozíciójú országban az oktatás lett a változtatások, a transzformáció, a kitörés, az újrapozicionálás egyik fő dinamizáló ereje. Hasznos tapasztalatokra tehetünk szert a finn és az észti példa alapján, de idesorolható Dél-Korea vagy Szingapúr is. Ezen országok mindegyikében több mint 10 évig a GDP 10 százalékát fordították oktatásra. Muraközy a koreai felzárkózási pályáról írt könyvében például úgy fogalmaz, hogy „Koreában a tudás, az oktatás évezredek óta nagy

²¹ Joseph E. Stiglitz – Amartya Sen – Jean Paul Fitoussi: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* (2009. január).

megbecsülésnek örvend és a tudás különösen fontos a társadalom felemelkedéséhez”.²² Ennek eredményeit pedig egyértelműen láthatjuk, többek között a különböző versenyképességi listákban. A tudás növelése számos fontos tényezőt von magával, úgymint a magasabb tudást magasabb hozzáadott értékű munkahelyeken, vállalkozásoknál lehet csak hasznosítani. Azaz a magasabb tudás megköveteli a magasabb minőségű munkahelyek, valamint magasabb bérezésű pozíciók jelenlétét is. Korábban egyenesen úgy fogalmaztunk, hogy „oktatni kell, képezni, nyomni felfelé a béreket”.²³

Tóth és szerzőtársai úgy érvelnek tanulmányukban,²⁴ hogy az oktatásba, szakképzésbe fektetett állami forrás teljes egészében megtérül, tekintve, hogy azáltal

- javul a vállalkozások innovációs képessége és hajlandósága,
- magasabb hozzáadott értékű termékeket és szolgáltatásokat állítanak elő a cégek,
- növekszik a vállalkozások termelékenységése és hatékonysága,
- nagyobb valószínűséggel jelennek meg cégek a nemzetközi piacon (globális értékláncokba integrálódhatnak).

Ezt a felsorolást kiegészítjük azzal, hogy nagyobb valószínűséggel kerülnek el a cégek a rossz pénzügyi döntéseket magasabb tudás birtokában. Azt pedig nem szükséges magyarázni, hogy egy rossz döntésnek pénzügyekben is mérhető ára van.

Ha már az oktatás fontosságát hangsúlyozzuk, akkor ki kell emelni a koronavírus egy előremutató hatását, az oktatási intézmények, egyetemi kutatóközpontok, vállalatok és az állam integráltabb együttműködését. Szemtanúi lehettünk annak, hogy milyen gyorsan sikerült kifejleszteni és piacra dobni egy olyan egészségügyi terméket, amelyhez hasonlónak a kifejlesztése és alkalmazása eddig több évet vett igénybe. Feladatunk kell hogy legyen, hogy az egészségügyi kutatásokon felül további területekre is kiterjesszük, mint jó gyakorlatot, a valódi, érdemi együttműködés jelentőségét.

Még egy fontos aspektusra szeretnénk rávilágítani, amire már a fentiekben részben tettünk utalást. Számos szerzővel egyetértünk abban, hogy a növekedés lassulása ritkábban fordul elő olyan országokban, ahol a népesség nagy része legalább középfokú végzettséggel rendelkezik, és magasabb az oktatás minősége.²⁵ Ezenfelül álláspontunk szerint a tudásba történő befektetés képes megakadályozni a fejlett jövedelmi helyzetű országok csapdájába történő beragadást is. Természetesen ez csak abban az esetben lehetséges, ha az oktatás eredménye hasznosulni is képes. Talán erre utal Ernst Schu-

²² Muraközy (2020) i. m.

²³ Parragh László: *Tenni kell az ellen, hogy a béremelést felfalja az infláció. Világgazdaság*, 2021b. december 14. 3.

²⁴ Tóth Róbert – Gyurcsik Petronella – Túróczi Imre: *A vállalati pénzügyi kultúra és innováció szerepe Magyarország versenyképességének javításában. Polgári Szemle*, 15. (2019a), 4–6. 392–404.

²⁵ Szunomár Ágnes: Gazdasági csodák/gazdasági csapdák. Kínai növekedési kilátások a japán és dél-koreai példa tükrében. In Szanyi Miklós – Török Ádám (szerk.): *Trendek és töréspontok. Világgazdasági tükör*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 70–108.; Barry Eichengreen – Doghyun Park – Kwanho Shin: *When Fast Growing Economies Slow Down. International Evidence and Implications for China. National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper*, (2011), 16919.

macher is, aki szerint „a több oktatás csak akkor segíthet rajtunk, ha több bölcsesség születik belőle”.²⁶

Végül megemlítjük a 2015-ben közgazdasági Nobel-díjat elnyerő Angus Deaton munkásságát is, aki *A nagy szökés* című könyvében felidézi Julian Simon közgazdász érvelését, aki szerint a jólét igazi forrása nem a föld, nem is a természeti kincsek, amelyek egy napon kimerülhetnek, hanem az emberek.²⁷ Ez a gondolat is a humán tőkébe történő befektetés fontosságát erősíti és igazolja.

12. Gary B. Gorton *Misunderstanding Financial Crises – Why We Don't See Them Coming* című könyvében rávilágít arra, hogy egy válság személyes átélését nem helyettesíti az, ha csak könyvekből olvasunk róla.²⁸ Azok az érintettek, akik részesei voltak egy jelentős válságnak, kellő tapasztalattal rendelkeznek annak lefolyásáról, így nagy valószínűséggel a jövőben másképpen fognak hozzáállni és vélekedni róla. Mi is következik ebből? Álláspontunk szerint a válasz egyértelmű, amin a gazdálkodási, pénzügyi tudatosság kérdéskörének felértékelődését értjük. Bízunk abban, hogy a vállalkozások levonják a megfelelő következtetéseket, és azokból tanulva cselekvéseket, üzletmenetükbe történő beavatkozásokat fognak eszközölni. Nem tekinthetünk tehát el a vállalkozások, a vállalkozók, végső soron a munkáltatók felelősségétől, hiszen a saját, operatív szintjükön a változás melletti elköteleződés elsősorban rajtuk múlik. De ez a tudatos változás nemcsak egy-egy válság túléléséhez szükséges, hanem a versenyképesség javításához is. Számos olyan terület említhető a szervezeteken belül, amelyekre történő menedzseri (tulajdonosi) fókuszálás egyértelmű fejlődést hozhat mind a hatékonyságban, mind a termelékenységben. Idesorolhatjuk például a munkaszervezést, az anyagellátást és -beszerzést, a képzéseket, a tanulásra történő ösztönzést, a modernizáció iránti elköteleződést, a jó munkahelyi környezet kialakítását, a versenyképes bérstruktúrát, de akár a megfelelő ellenőrzési folyamatokat is. Krisán László is megerősíti álláspontunkat, aki úgy fogalmaz, hogy valamennyi hatékonyságot, eredményességet és versenyképességet javító változáshoz egyértelmű elkötelezettség szükséges a vállalati menedzsment részéről.²⁹ Amellett érvelünk, hogy a 21. században a vállalkozások körében az egyik legfontosabb versenyképességi tényező az agilitás képessége lesz, amely biztosítja a vállalat valamennyi belső érintettje számára – alkalmazottak, menedzserek és tulajdonosok –, hogy gyors, rugalmas és testre szabott válaszokat legyenek képesek adni a felmerülő kihívásokra. Az olyan vezetési megközelítés alkalmazása már ma is kiemelt prioritás kellene hogy legyen, amely a széles körű együttműködésre, nyitottságra és a folyamatos fejlődésre épít. Simon Hayward *Az agilis vezető* című könyvében egyenesen úgy fogalmaz, hogy „[a] tanulás iránti vágyunk és nyitottságnak elsődlegesnek kell lennie a vállalatvezetésben, amelyhez

²⁶ Ernst Schumacher: *A kicsi szép (Small is Beautiful)*. Ford. Perczel István. Budapest, KJK, 1991.

²⁷ Angus Deaton: *A nagy szökés. Egészség, gazdaság és az egyenlőtlenség eredete*. Ford. Felcsuti Péter. Budapest, Corvina, 2013.

²⁸ Gary B. Gorton: *Misunderstanding Financial Crises – Why We Don't See Them Coming*. New York, Oxford University Press, 2012.

²⁹ Krisán László: Előszó. *Logisztikai Trendek és Legjobb Gyakorlatok*, 6. (2020), 2. 2.

jól strukturált és a munkavállalók számára is világos tanulási kultúra, illetve keretrendszer tartozik”.³⁰ Ehhez írásba foglalt képzési stratégia kidolgozása javasolt, és egyénre szabott fejlődési pályák meghatározása, amelyek egyszerre szolgálják a humán tőke és a vállalat fejlődését.

13. A koronavírus-válságnak, illetve annak kezelésének egyik talán legjelentősebb hatása az infláció meglódulása, valamint annak következményei. A vírus okozta gazdasági problémák kezelését a világon szinte mindenhol erőteljes fiskális és monetáris stimulus jellemezte, ezzel addicionális likviditást juttatva a lakossághoz és a vállalkozásokhoz. A jegybankok az elmúlt években kiemelten támogatták az úgynevezett magas nyomású, folytonosan növekvő gazdaság modelljét, ami itthon is jellemző volt. A magyar monetáris politika is extrém alacsony kamatkörnyezetet teremtett – folyamatosan gyengülő forintárfolyam mellett – és tartott fenn hosszú éveken keresztül. Az pedig alapvető közgazdasági tézis, hogy a piacon lévő nagy mennyiségű pénz inflációt gerjeszt. Ez már látható volt a 2021-es év legelején, nemcsak itthon, de a világ legnagyobb gazdaságaiban is. Az infláció emelkedéséhez olyan pozitív elemek is hozzájárulnak, mint a jelentős bérdinamika – ami az egyik leggyorsabb növekedésű az EU-ban –, vagy a kimagasló foglalkoztatottság. Akárhogyan is nézzük, leszűkítve vagy globálisan kiterjesztve, az inflációs cél elérése a jegybankok legfontosabb és elsődleges mandátuma. Most Magyarországon azt látjuk, hogy hónapról hónapra emelkedő számokat közöl a hatóság – olyannyira, hogy az EU-s árdinamika bővülésében Magyarország a harmadik helyen áll, Litvánia és Észtország után.

Visszatekintve azt mondhatjuk, hogy a Magyar Nemzeti Bank inflációs előrejelzései túlzottan optimisták voltak. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a monetáris politikára vonatkozó egyik fontos gazdasági alapelvről, miszerint a jegybank számára nem az a fontos, hogy ma mennyi az infláció, hanem azt kell figyelnie, hogy előretekintve (fél, vagy akár egy év múlva) a mindenkori gazdasági folyamatokkal és eszközrendszerrel mi várható a monetáris politika jövőbeni időhorizontján. Ebből a szempontból nem hagyható figyelmen kívül az a kérdésfelvetés sem, miszerint a magyar jegybank (is) lemaradt-e az időben történő beavatkozással. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara közel három éve rendre felhívja a figyelmet az inflációs veszélyre, és rendre rávilágít a trendre. Ezzel a nehézséggel alighanem még évekig szembe kell néznünk, hiszen a bázishatás kivételével nem látszik olyan érdemi, inflációt befolyásoló elem, ahol csökkenés lenne várható. Sőt, ellenkezőleg. Számos tanulmány azt vetíti előre, hogy a nemzetközi nyersanyagárak vagy az élelmiszerárak emelkedése nem ért véget, így várható, hogy azok a hazai fogyasztói árakba továbbra is begyűrűznek.

Van még egy fontos közgazdasági alapvetés az inflációval kapcsolatban, mégpedig az, hogy annak növekedését elindítani lényegesen egyszerűbb, mint visszafogni azt. Ebből pedig az következik, hogy minél később és minél kisebb ütemben kezdődik meg az infláció megfékezésének folyamata, annál erőteljesebb beavatkozásra lehet szükség

³⁰ Simon Hayward: *Az agilis vezető. Hogyan hozzunk létre agilis vállalkozást a digitális korban?* Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó, 2019.

az inflációs cél eléréséhez. Mindemellett egyvalami biztos: a monetáris és a fiskális politikának az eddigieknél még jobban együtt kell(ene) dolgoznia annak érdekében, hogy az infláció a 3 százalékos tartományba visszatérjen, a lehető legrövidebb idő alatt (ami már most látható, hogy nem egy-két hónapos időtávra szóló feladat lesz). Ez az együttállás jelenleg formálódik, a fiskális politika fokozatosan csökkenti expanzív gazdaságfinanszírozását, míg a monetáris politika korábban megkezdte a normalizációt elsődleges monetáris politikai céljának elérése érdekében, aminek elérése így sem lesz könnyű feladat. A jegybanknak kitüntetett figyelmet kell fordítania arra, hogy megfelelő előretekintő iránymutatásokkal stabilizálja az infláció megfékezését, valamint a stabilabb devizaárfolyamra vonatkozó várakozásokat (főleg akkor, amikor a FED, valamint az EKB is már szigorításokat tervez s eszközöl, valamint erősödnek a geopolitikai feszültségek). Úgy is fogalmazhatunk, hogy a stabilitásorientált monetáris politika jelentősége folyamatosan felértékelődik. Ha ez nem valósul meg, akkor további inflációs spirálba is kerülhetünk. Valljuk be, ez nem lehet senkinek sem érdeke. Meglátásunk szerint a 2013 és 2020 közötti monetáris politikai ciklus betöltötte szerepét, de ez most véget ért, és a következő időszakban a magasabb kamatkörnyezet és az erősebb, stabilabb forint időszak következhet.

Új korszakba léptünk a vállalatfinanszírozásban. Az elmúlt egy évtizedben az alacsony kamatok uralták az egész világot, ami jelenleg megfordulni látszik. Az előttünk álló időszakban meghatározó szerephez fognak jutni a gazdaságpszichológiai hatások. Azaz az elmúlt 10 évet a kedvező feltételek melletti hitelezés jellemezte, ami egyértelműen ösztönző hatással volt a kkv-k hitelfelvételének bővülésére, most azonban a monetáris szigorítások következtében megkezdődött a hitelek drágulása. Ezt a változást azonban tudatosítani kell a vállalkozásokban is, hiszen az elmúlt egy évtizedben könnyen hozzá lehetett szokni az olcsóbb finanszírozási konstrukciókhoz, ami most alapjaiban változik meg. Nem szabad hagyni tehát, hogy a magasabb finanszírozási költségek jelentősen visszafogják a vállalati hitelezést. Ezzel párhuzamosan meg kell tenni mindent a deviza-hitelezés elkerüléséért is. Azzal érvelünk, hogy vállalati oldalon rugalmasabb pénzügyi megoldásokra van szükség, és a fejlesztések, beruházások költségeinek tervezhetősége még inkább felértékelődik. A jövőben is szükséges az intenzív, ugyanakkor tudatos hitelezési ütem biztosítása, hiszen a hitel nélküli növekedési modell nem lehet opció a magyar gazdaság számára.

14. A mostani válság ismét felszínre hozta a magyar gazdaságban (is) kimutatható dualitást. A dualitás azt jelenti, hogy a magyar gazdaság erősen kettészakadt, egy nemzetközileg is versenyképes, relatíve magas termelékenységű, alapvetően a külföldi tőke által működtetett részre és egy nagy kiterjedésű, zömében hazai kkv-kból álló, alacsonyabb termelékenységű, sok esetben kevésbé versenyképes részre. Alapvető probléma, hogy a magyar vállalati struktúrából gyakorlatilag hiányoznak a közepes vállalkozások. Ha közelítő számokat nézünk, látható, hogy a magyar kkv-szektoron belül a mikrovállalkozások aránya 94,6 százalék. Egyetértünk Nagy Márton e mikrovállalati körrel kapcsolatban megfogalmazott álláspontjával, miszerint e hazai vállalati kör erősen

elaprózott szerkezetű.³¹ Emellett csupán körülbelül 5200 olyan cég működik, amelyik 50-nél több főt foglalkoztat. Az egész magyar vállalati struktúrában kicsivel több mint 1000 olyan cég ismeretes, amelyik 250 főnél többet foglalkoztat.

Nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a hazai kkv-k életciklusa sokkal rövidebb, mint a fejlett országokban. Az USA-ban például az új kkv-k csaknem 100 százaléka megéli az egy évet, 70 százaléka a kettőt, 50 százaléka a négy és egyharmaduk a hét évet. Ezzel szemben nálunk 15 százaléka egy éven belül, további 15 százaléka két éven belül megszűnik, és folyamatosan fennmarad az alvó vállalkozások magas aránya is. Itthon a nagy méretű, multinacionális cégek termelékenysége több mint másfélszerese a hazai átlagnak, miközben a számarányában meghatározó 9 főnél kisebb, szinte teljes mértékben magyar tulajdonú kisvállalkozások termelékenysége a hazai átlag fele, az 1 fős mikrovállalkozásoké ennél is kisebb.³² Az Eurostat szerint Magyarországon az egy alkalmazottra jutó hozzáadott érték alapján a különbség a mikrovállalatok és a nagyvállalatok között 2,3-szoros.

Egyik kiemelt következtetésünk, hogy hazánkban nagyon sok túl kicsi, alacsony hatékonysággal működő cég van. A nemzetgazdasági szintű termelékenységben és hatékonyságban azonban nem lehet kizárólag a multikra támaszkodni. A hazai vállalkozásokat is ösztönözni szükséges. Egyértelmű tehát annak megvizsgálásának szükségessége, hogy mit lehet tenni a hazai kkv-szektor termelékenységének és hatékonyságának javítása érdekében. Álláspontunk szerint kiemelten kell támogatni a magyar kisvállalkozások saját fejlesztéseit, törekvéseit, elképzeléseit, egyéni erősségeiket, gyenge pontjaikat is figyelembe véve. Mindezek a fent jelzett problémák felvetik ismételten a szektor és azon belül a megújulni tartósan nem képes vállalkozások szerepének újragondolását. Ehhez a korábbiaknál is pontosabb, komplex minősítő rendszer kidolgozása lenne szükség, különösképpen ott, ahol a források megléte ellenére sem tapasztalható fejlődés. Kiemeljük ugyanakkor azt is, hogy a globális ellátási láncok magasabb szintjeinek meghódítása is lehetőséget jelent, azaz a sok esetben csak „összeszerelésnek” nevezett fázison felül törekedni kell a fejlesztési központok munkafázisainak megragadására is, hiszen a hozzáadottérték-termelés ott lényegesen magasabb (lásd fentebb).

15. Elérkezett az idő a vállalati szerkezet átalakítására, tekintve, hogy a hazai kkv-szektor szerkezete rendkívül elaprózott. A szektor jobb mérethatékonysága jelentős növekedési tartalékot szabadítana fel. A vállalatok növekedése azért is fontos, mert egy ország gazdaságának teljesítményében az erős középállamati réteg hatalmas jelentőséggel bír. Amennyiben azonban a magyarországi helyzetet vizsgáljuk, megállapítható, hogy nálunk pontosan ez a réteg hiányzik, arányuk nem haladja meg az 1 százalékot. Így egyértelmű, hogy stratégiai célként szükséges megfogalmazni, hogy a magyar gazdasági szerkezetben is alakuljon ki egy erős, tőkeerős, motivált középállamati szegmens (lásd Németországban, Ausztriában, Franciaországban, a Benelux államokban ezek a gazdaság stabil, megkerül-

³¹ Nagy Márton: *Cél: a duplázás*. Előadás a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Küldöttgyűlésén. Budapest, 2019.

³² Tóth–Gyurcsik–Túróczy (2019a) i. m.

hetetlen építőkövei). A közepes vállalkozások körében Nyugat-Európában, különösképpen Németországban és Ausztriában meghatározóak a családi vállalkozások, amelyekre az a jellemző általában, hogy termelésüket kifejezetten kis piaci résekre és exportra alakították, s ott pótolhatatlanná teszik magukat. Az itt jelzett országokban több száz, ezer sikeres, a globális gazdaságba beépült, exportáló, innováló hazai közepes méretű vállalat működik. Herman Simon pontosan erre utal a *Hidden Champions* című könyvében.³³ Állítása szerint a német gazdaság sikerének egyik talán legfontosabb építőelemét azok a hazai középvállalkozások jelentik, amelyek saját piacukon a világ első három helyezettje között vagy kontinensükön első helyen állnak, ugyanakkor kevésbé ismertek a világ előtt.

Fontos lenne megnézni, hogy az Ausztriában, Németországban meglevő úgynevezett „történelmi útfüggőség” a közepes vállalati méret vonatkozásában Magyarországon hogyan lenne pótolható. Nálunk a most folyó nemzeti tőke megteremtése inkább a nagy, konglomerátumszerű vállalatokra koncentrál, és eddig kevesebb figyelem jutott a közepes méretűek generálására. A most létrejövő nagyvállalatok sokszor nem a vállalati evolúciós utat végigjárva alakulnak meg, céljaik, menedzselésük, üzleti kapcsolatrendszerük, magatartásuk, üzleti kultúrájuk ezért más lehet, mint a piaci versenyben edződő vállalatoké. Emiatt fennáll a kockázata annak, hogy nem tudnak elégséges spillover hatást kifejteni, és a piaci termelékenység növelésében fordulatot generálni. A közepes vállalatok hiánya, a multik korlátozott felszívóképesége egyértelműen kihat arra is, hogy a jó, modern, versenyképes tudással rendelkező agilis szakemberek számára nincs elegendő olyan munkahely (közepes és/vagy nagy méretű, fejlődésre nyitott vállalkozás), amely szakmailag is megfelelő lenne számukra (nem csak anyagilag). Hasonlóképpen a versenyképes közepes vállalatok hiányával magyarázható az is, hogy a hazai vállalatok a kívánnál sokkal kisebb mértékben tudtak beszállítókká válni a nagy külföldi cégek számára.

16. Teljesen világossá vált az állam nélkülözhetetlen szerepe. Fontos ugyanakkor az is, hogy állami intézkedések ne próbálják meg újratерemteni a válság előtti viszonyokat, mert az már nem a „jó irány”. Ámbár, ha elővennénk és leporolnánk a 2019-es problémáink dossziéit, meglepődnénk, hogy mennyi hasonlóság látszik.

A fentiekben azonosított területek álláspontunk szerint csak rendszerszintű átalakítással érhetik el a hozzájuk fűzött eredményeket. Mindezt figyelembe véve azt állítjuk, hogy egyértelműen szükség van egy hosszú távon is releváns, saját adottságainknak megfelelő gazdaságstratégiára, amelynek középpontjában a fenntartható fejlődés, a versenyképesség, a termelékenység növelése áll. Hasonló koncepciót fogalmazott meg Kovács Árpád is, aki szerint „az állam mozgástere szűk; a realitások elfogadása, az előrelátás, a megalapozott és hosszabb távon következetes cselekvés így különös jelentőségű egy ország esélye szempontjából”.³⁴ Egyértelmű tehát, hogy a társadalom, a gazdaság, a kör-

³³ Simon Hermann: *Hidden Champions. Aufbruch nach Globalia. Die Erfolgsstrategien unbekannter Weltmarktführer*. Frankfurt, Campus Verlag, 2012. 447.

³⁴ Szűk Krisztina – Tóth Róbert: *Interjú Dr. Kovács Árpáddal, a Költségvetési Tanács elnökével*. In *Gazdasági Tájékoztató negyedik negyedév – 2019*. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2020.

nyezet, a technológia rohamos fejlődése megköveteli az adekvát értékválasztást tükröző reakciókat, amelyek képesek versenyképességünk és az ország társadalmi jó(l)létének fenntartható javítására.

Elértük tehát a gazdasági dimenzióváltás küszöbét, amelynek átlépése újabb kihívások elé állítja a magyar vállalkozásokat, a teljes magyar gazdaságot. Az előttünk álló feladat egyértelmű, annak megvalósítása azonban már homályosabb. Egyvalami biztos: nem dőlhetnek hátra a vállalkozók, hiszen talán minden eddiginél nagyobb szükség van most rájuk annak érdekében, hogy innovatív ötleteikkel berúgják a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődés kapuját. Ez egyben azt is jelenti, hogy az államnak is van feladata, mégpedig nem kisebb kihívást kell megvalósítania, mint a magyar vállalkozói réteg széles bázisának hathatós támogatását.

Ebben azonban jelentős segítséget jelent az elmúlt évtized polgári kormányának valamennyi intézkedése, és az azok által elért eredmények és megszerzett tapasztalatok. Magyarország az elmúlt évtizedben hatalmas fejlődésen ment keresztül, ami mind a társadalmi, mind pedig a gazdasági területen érzékelhető. Ebben a periódusban számos kihívás került felszínre, amelyek jelentős gazdaságpolitikai, állami beavatkozást igényeltek. Ezek közül kiemelendő, hogy stabilizálni kellett a magyar gazdaságot, kezelni kellett a költségvetési és pénzügyi válságot. Kezelni kellett a fenntarthatatlan költségvetési hiányt, amire a megoldást az adórendszer átalakítása és az adóalanyok teherviselő képességéhez igazítása kínálta. Ezenfelül elindult a külső adósság leépítése, külföldi működő tőke beáramlásával, valamint a hazai szereplők exportképességének javításával. Mindezeket túl szükségessé vált a munkaerőpiaci szerkezet átalakítása, ami egyértelműen a gazdasági növekedés motorja lett az elmúlt években. A fő cél a foglalkoztatási szint emelése és a munkanélküliségi ráta csökkentése volt. Ezzel párosult egy széles bázisú beruházásösztönzési hullám elindítása. Napjainkra ugorva pedig azt látjuk, hogy a 2021. év végére egyértelművé vált, hogy a magyar gazdaság újraindítása sikeres volt, és a gazdaság teljesítménye mára meghaladta a járvány előtti szintet. Ezt igazolják az alábbiak:

- a gazdaság teljesítménye 2021-ben 7,1 százalékkal nőtt;
- 2021-ben csúcsot ért el a beruházások értéke, 1886 milliárd forinttal;
- a foglalkoztatottak száma 4,7 millióra emelkedett;
- a munkanélküliségi ráta pedig 4 százalék alá csökkent.

A fenti felsorolásból is látható, hogy a kihívások kezeléséből, a fejlődés útjainak kijelöléséből és a szükséges lépések eszközöléséből nem volt hiány az elmúlt bő tíz évben sem. Bátorság, elkötelezettség, tenni akarás volt jellemző, és nincs okunk attól tartani, hogy bármely előző három elemet elveszítettük volna. Úgy gondoljuk, hogy az előttünk álló kihívások kezelése sokkal inkább jelent majd újabb erőt a magyarok számára, mintsem félelmet.

Valóban felértékelődik az ösztönző állami szerepvállalás jelentősége?

Mint a fentiekben is kiemeltük, a koronavírus hatására megmutatkozott az állami szerepvállalás jelentősége és annak szükségessége. Mindez nem új keletű dolog, tekintve, hogy az állami szerepvállalás kérdéskörével már az 1900-as években is számos neves közgazdász foglalkozott, közülük talán az egyik legjelentősebb gondolkodó John Maynard Keynes, akinek a közgazdaságtanról alkotott alapgondolata napjainkban újra felszínre került. Keynest sokan a gazdaságösztönzés nagy mesterének tartják, és ha körülnézünk a világban, azt láthatjuk, hogy jelenleg tombolnak a gazdaságösztönző csomagok szinte a világon. Keynes azt javasolta, hogy az államnak jelentősen be kell avatkoznia az instabil gazdasági helyzetben úgy, hogy növelni kell az állami beruházások mértékét, valamint a fogyasztási hajlandóságot, és csökkenteni a jövedelemegyenlőtlenségeket. Az állami beavatkozás szükségessége és a fejlesztő állam gondolata tehát nem új keletű. A fejlesztő állam hatékonyságára kiváló példát mutathat Dél-Korea vagy Szingapúr. Ezen országok esetében példaértékű sikereket, erős versenyképességet és magas szintű innovációt láthatunk. A fejlesztő állam sikere talán a tudatos beruházás- és befektetéspolitikának köszönhető, azaz a tudásba, az emberekbe, a kutatásba, fejlesztésbe és innovációs tevékenységekbe, a hazai kis- és középvállalatok fejlesztésébe folyósított összegeknek. Koreában például a fejlesztő állam teljes eszközrendszere a nemzetközileg versenyképes hazai cégek mindenáron való kifejlesztésére irányult.³⁵ Ez, mint a fentiekben is bemutattuk, példaértékű kell hogy legyen hazánk számára is. Az állami jelenlét megkerülése tehát nem lehet versenyképes opció.

Az Ösztönző állam – hatékonyabb vállalatok című tanulmánykötet központi üzenete szerint az elmúlt évtized eseményei több szemszögből is rávilágítottak arra, hogy a piac önállóan nem képes kezelni a gazdasági kihívásokat, tekintve, hogy csak az állam rendelkezik olyan átfogó eszköztárral, amely képes kezelni a rendszerszintű problémákat. Erre a gondolatkörre világít rá a Nobel-díjas közgazdászprofesszor, Jean Tirole is, aki a 2008-as válsággal összevetve elemezte a koronavírus-járvány gazdasági hatásait, és megjegyezte, hogy a 2020-as folyamatok jelentős eltérést mutatnak a 2008-as állapotokhoz képest, tekintve, hogy nemcsak a pénzügyi intézmények kerültek bajba, hanem a fogyasztás drasztikus zuhanása miatt jóval több állami beruházásra volt szükség, ami megfelelő mértékű és minőségű állami jelenlétet igényel. Korábbi írásunkban ezzel az állásponttal egyetértve úgy fogalmaztunk, hogy a koronavírus megjelenése és gyors terjedése hatalmas kihívás elé állította a gazdaságpolitika irányítóit, tekintve, hogy a modern világban ez volt az első olyan válság, amely egyszerre sújtotta a társadalmi és gazdasági rendszereket. Ebben az új helyzetben nagyon nehéz rendkívül rövid időn belül jó eszközöket találni. A kialakult helyzet egyértelműen megmutatta, hogy az állami szerepvállalás milyen jelentőséggel bír egy példátlan és váratlan gazdasági, társadalmi

³⁵ Muraközy (2020) i. m.

válság kezelésében. Az állami beavatkozások egyértelműen szükségesek ahhoz, hogy a nehézségeket központilag irányítva oldják meg a lehető legrövidebb idő alatt.³⁶

Tíz évvel ezelőtt a világot a nagy pénzügyi válság rengette meg, amikor a gazdaságpolitikának erőteljesen be kellett avatkoznia annak érdekében, hogy a pénzügyi területen jelentkezett probléma ne terjedjen jelentősen tovább a reálgazdaság különböző területeire. Akkor az állam és a piac együttesen avatkozott be, de a piaci dominancia volt a megfigyelhető. Az elmúlt két évben talán éppen ennek az ellenkezőjét láthattuk, tekintve, hogy nem a piac diktált, hanem az állam. Egyértelműen kijelenthető, hogy a nemzeti kormányok szerepe a járványkezelésben vitathatatlanul megnőtt, és az intézkedések összetétele erőteljes hasonlóságot mutat valamennyi országban, ugyanakkor azok ereje és hatásossága eltérő volt. Ma már az is látható, hogy az állam mindennapi működése, valamint a koronavírus-járvány okozta nehézségek kezelése között nagyon szoros összefüggés mutatható ki, azaz ahol az állam megfelelően működött, ott a védekezés is példányértékű volt. Úgy gondoljuk, hogy a siker egyik kulcsa az erős és cselekvőképesebb állami modellben keresendő. Kovács elemzésében azonban felhívja a figyelmet arra, hogy nem szabad megfeledkezni arról, hogy „az állam mozgástere is korlátozott, [...] és nemcsak gazdasági értelemben”.³⁷

A cselekvőképesebb állami beavatkozásnak – főleg válság idején – van azonban egy árnyoldala is. A fentiekben már ismertetett keynesi gazdaságpolitika szerint, ha a magánszektor nem kíván vagy nem tud költekezni (azaz fogyasztani), akkor az államnak kell beavatkoznia, a lakosság helyébe lépni, akár az adósság növekedése árán is. Megjegyezzük, hogy a kialakult helyzetben nem a hiány a legfontosabb kérdés, hanem az, hogy mireallokáljuk az így a gazdaságba juttatott összeget. Ugyanakkor az óvatosság és az állami források felett őrködő „gondos gazda” szerep megkerülhetetlen. Erre utalva 2021 augusztusában úgy fogalmaztunk, hogy „a kifizetett költségvetés jelentős sérülékenységi kockázatot jelent”.³⁸ Talán a mostani válság után egyetlen pénzügyminiszter sincs könnyű helyzetben, hiszen nemcsak a gazdaság fűtésére kell koncentrálni, de kezelni kell a megnövekedett államadósságot is. Magyarországon sincs ez másképp jelenleg.

Visszatérve a fejezet címében szereplő kérdésre, úgy gondoljuk, hogy az állami szerepvállalás jelentősége mára egyértelművé vált minden gazdasági szereplő számára. Úgy fogalmaztunk korábban, hogy „az állam túlzott szerepvállalása a gazdaságirányításban hiba, de az erről való teljes lemondás legalább akkora hiba. Meg kell találni az egyensúlyt, ebben a cselekvőképesség rendkívül fontos tényező.”³⁹ Olyan hatékony, cselekvőképesebb, ösztönző államra van tehát szükség, amely megfelelő keretrendszert és üzleti környezetet

³⁶ Parragh–Tóth (2020) i. m.

³⁷ Kovács (2017) i. m.

³⁸ Parragh László: *Eredményes vállalati válságkezelés célzott állami ösztönzés mellett*. Előadás az Ösztönző állam – A magyar gazdaság újraindítása 2021 című konferencián. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem, 2021a.

³⁹ Parragh (2021a) i. m.

biztosít a vállalkozások számára. Az állam akkor lehet hatékony, ha a piaci szereplők mindegyike részese lesz a kulcsfontosságú együttműködéseknek.⁴⁰ A következő időszakban a meghatározó szerepet az állam és a vállalkozások tudatos együttműködése veszi át. A jövőnk elsősorban azon áll, hogy a vállalkozószellemű népesség milyen új, innovatív termékeket, szolgáltatásokat, komplex folyamatokat és rendszereket alkot meg az állami intézményi struktúra rendszerében.⁴¹ A 21. században tehát nem létezik olyan állapot, amelyben az állam teljesen kivonulhat a gazdaság szabályozásából.⁴²

Elérkezett az idő a versenyképességi és a növekedési modellek újragondolására?

A fentiekben összefoglalt tanulságokon felül szükséges rávilágítani még egy további területre, amely szintén felszínre került a 2020 tavaszán kialakult gazdasági és társadalmi helyzetben: mindez pedig nem más, mint a versenyképesség és gazdasági növekedés párosa. Mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban számos tanulmány készül(t) a versenyképességgel kapcsolatosan. Ezek sokszor egy-egy aktuális, problémás tényezőre és ezzel kapcsolatos intézkedéscsomagra helyezik a hangsúlyt, s nem rendszerszemléletben gondolkodnak, ezért a megoldási javaslatok is hamar „kifulladásra” kerülnek. Másik gyakori hiba, hogy az egyes tényezők súlyát, hatását a teljes versenyképességre adottnak, változatlanul veszik, pedig különböző fejlettségi fokon, különböző környezeti feltételek között ugyanannak a tényezőnek más és más hatása lehet a teljes versenyképesség alakulására (gondoljunk például ma a robotizációra, amely évtizedeken át perifériás szerepet játszott, ma pedig a gazdaság transzformációjának meghatározó eleme).

Az elmúlt években számos hazai és nemzetközi tanulmány született, amelyek megállapítják, hogy szükséges lenne felülvizsgálni a jelenlegi növekedési modelleket és a hozzájuk kapcsolódó mérőszámokat.⁴³ Mester Éva és szerzőtársai, valamint Parragh Bianka elemzésükben részletesen foglalkoznak e témakörrel, és kiemelik, hogy

„növekvő GDP mellett csökkenhet egy nemzetgazdaság jóléte, valamint az életminőség emelkedhet gazdasági növekedés hanyatlása mellett is. Az elmúlt időszakban ezért felmerült az igény valódi jóléti mérőszámok megalkotására, hiszen az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy a GDP valójában a gazdaság összeteljesítményének egyik kifejezője, de a társadalom fejlődését, az emberek jólétét és életminőségét nem tudja jól mérni.”⁴⁴

⁴⁰ Parragh László: A gazdaság és az állam együttműködése mint a fenntartható fejlődés eszköze. In Parragh Bianka (szerk.): *Ösztönző állam – hatékonyabb vállalatok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 185.

⁴¹ Tóth (2020) i. m. 182.; Túróczi Imre – Mester Éva – Zéman Zoltán: *Magyarország versus Covid-19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép*. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 78–93.

⁴² Tóth (2020) i. m.

⁴³ Kovács (2017) i. m.; Stiglitz et al. (2009) i. m.; Csath (2014) i. m.; Findrik (2016) i. m.; Tóth Róbert: A magyarországi kis- és közepes vállalkozások regionális különbségei. In Csath Magdolna (szerk.): *Regionális versenyképességi tanulmányok*. Budapest, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016. 143–179.

⁴⁴ Mester–Tóth–Túróczi (2018) i. m. 40–41.; Parragh (2019) i. m.

Azt látjuk, hogy ugyanolyan anyagi fejlettségi szinten, ugyanolyan egy főre eső GDP mellett is nagyon eltérő lehet a gazdaság és a társadalom stabilitása, az emberek bizalma és boldogsága, tehát valószínű, hogy a versenyképesség szoft tényezőire sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni a jövőben. Talán erre utal Angus Deaton Nobel-díjas közgazdász is, aki szerint kiemelkedően fontos a jólét elemzése, amely egy összetett fogalom, beleértjük a jövedelmet, a leélt évek számát, az egészséget, képzettséget, de a lehetőséget is sorsunk irányítására. Ezt a gondolatot erősíti meg Kovács,⁴⁵ aki tanulmányában úgy érvel, hogy „az a versenyképes társadalom, amely képes dinamikus egyensúlyt elérni a gazdaság termelése és a társadalmi kohézió között. A fenntartható gazdasági fejlődés versenyképességi alapjaiba a kevésbé számszerűsíthető faktorokat is bele kell foglalni.” Stiglitz professzor számos művében hangsúlyozza, hogy ha egy ország nem akar a periférián maradni, akkor szükséges, hogy egy tanuló társadalmat hozzon létre, ami azt jelenti, hogy nagyon sokat kell befektetni a tudásba és az egészségbe, hiszen akkor tudunk jó teljesítményt nyújtani, versenyképességet javítani, ha megfelelő egészséggel rendelkezünk. Mindez azonban nem egyszeri befektetés, hanem egy folyamat, amelynek egyik alapja a fenntarthatóság.

A fentiek alapján kijelenthetjük tehát, hogy a GDP ma már egyértelműen nem teljes körű mutatószám, valamint a modern gazdaságok túlzottan és egyirányúan az erőforrások mennyiségén alapuló GDP-növekedés-orientáltak, illetve egyértelműen hiányzik a növekedés holisztikus megközelítése. A válság mindemellett rávilágított az olyan globális szintű társadalmi problémákra is, mint a környezetszennyezés, a fenntarthatóság, a tömegfogyasztás, illetve a társadalmi egyenlőtlenségek.

Összegezve úgy véljük, hogy nem túlzás a koronavírus-járvány okozta válságot az ökoszisztéma válságának is nevezni, és ebben az esetben erre releváns választ kellene adni. Álláspontunk szerint a koronavírus-járvány után meg kell hogy változzon a növekedés és a versenyképesség felfogása, azok kritériumrendszere. Mindez magával hozza az újfajta növekedési és versenyképességi felfogás egyértelmű definiálásának igényét, és szükségessé válik az ehhez tartozó eszközrendszer bemutatása is. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a túl gyors, ráadásul sok esetben kevésbé jó szerkezetű növekedés tönkre is teheti a fenntarthatóságot. Látható, hogy a növekedés és a fenntarthatóság sokszor egymás ellen hatnak, így a megfelelő egyensúly megtalálása kiemelt jelentőséggel bír.

A hazai növekedési modell az elmúlt évtizedekben alapvetően fogyasztásközpontú volt, ami nem biztos, hogy az egyetlen és kizárólagos lehetőség az ország hosszú távú gazdasági érdekeit, illetve adottságait tekintve. A számunkra releváns modell – a nemzetközi tapasztalatok alapján is – a beruházás és export húzta modell lenne. Ez képes megteremteni azt a technikai, technológiai bázist, amelyre a hosszú távon kiegyensúlyozott, ciklusoktól is mentes fejlődéshez, a magasabb hozzáadott értéket képviselő termeléshez szükségünk van. Ebbe az irányba történt elmozdulás 2010-et követően. Ezt bizonyítja, hogy az évtized végére a magyar beruházási ráta a régió és az EU élmezőnyébe került.

⁴⁵ Kovács (2017) i. m.

Úgy véljük, hogy

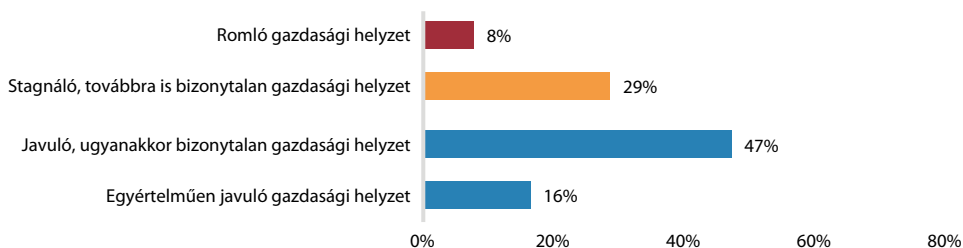
- kiemelt megközelítés lehet a fenntartható ökoszisztémán alapuló fejlődés;
- a növekedés jövőbeni bázisa az exporttevékenység mellett a megtakarításokon alapuló beruházás vezérelte modell lesz (a világhírű Nobel-díjas közgazdász, Rostow szerint a fejlett országok esetében a 20 százalékos beruházási ráta már biztosítja a tovább fejlődést);
- a túlélő, fenntartható vállalkozások támogatása is elsődlegessé válik, ehhez pedig szükséges lesz valamiféle kritériumrendszer definiálása is (például innováljon, exportáljon, digitalizáljon, munkaerőt képezzen, legyen költségtudatos stb.);
- az együttműködés, a kooperáció szerepe megnő, de egyáltalán nem biztos, hogy a globalizáció eddigi alapelvei alapján;
- a jelen és jövő modern korszakában az energia biztonságos elérhetősége, azaz a folyamatosan, kedvező áron biztosított energiaellátás meghatározó a nemzetgazdaság versenyképessége szempontjából;
- a bankok jelentőségét nehezen lehet túlbecsülni egy olyan nemzetgazdaságban, ahol a fenntartható fejlődés, a modernizáció meghatározó elemei a gazdaságstratégiának. Ehhez azonban szükség van egy kontrollált bankrendszerre;
- egyre inkább körvonalazódik, hogy mely közjavakra (azaz azokra az általános infrastruktúrára, amelyet a magántőke nem tud megteremteni) van szükség a fenntartható fejlődéshez, és ezekben az állam szerepe meghatározó lesz (egészségügy, oktatás – megjegyezzük, hogy a magyar kormány már megkezdte ezen területek újragondolását);
- kiemelt figyelmet kell fordítani a fenntarthatóság vezérelte adó- és szabályozórendszer, valamint a helyes ösztönzőket alkalmazó intézményrendszer megteremtésére, amely a digitális kor egyik alapköve kell hogy legyen;
- mindebben az állam és a vállalkozások hatékony és eredményes együttműködése nélkülözhetetlen lesz.

Az állam és a piac közötti együttműködés jelentőségét a kooperatív állammodell kiinduló pillérének tekinti Parragh Bianka, amely megvalósulása egyben az ösztönző állammodell legfontosabb feltétele. Egyrészt szolgáltató, hatékony, gyors reagálású államra van szükség, amelyben bíznak a társadalom különböző szereplői. Másrészt fenntartható, erős bázisú hazai vállalkozásokra van szükség, nem pedig rövid életű, vegetáló vállalatokra. Hermann Simon könyvében részletesen ismerteti a német gazdaság sikerét. Kiemeli, hogy a német siker nem elsősorban a nagy cégeknek köszönhető, hanem a kisebb cégeknek (legyen az kis- vagy középvállalkozás): azoknak, amelyek folyamatosan innoválnak, magas hozzáadott értékű beruházásokat hajtanak végre – még válság idején is –, fontosnak tartják a tudástőkét, valamint ezek a cégek folyamatos támogatást kapnak a német államtól is. Meggyőződésünk, hogy a magyar modellnek a jövőben meg kell találnia, fel kell építenie a hazai „rejtett bajnokokat”, és sokkal erőteljesebben szükséges támaszkodnia rájuk.

A koronavírus-válság kezelésének vállalati tapasztalatai

2021 októberében a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (MKIK) Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézete (GVI) az MKIK Közgazdasági Igazgatóságának közreműködésével országos felmérést készített – 2214 vállalat bevonásával –, amelyben a koronavírus-járvány hazai vállalkozásokra gyakorolt gazdasági hatásait vizsgálta. A kutatás alapvetően arra a kérdésre kereste a választ, hogy hogyan ítélik meg a cégek az aktuális üzleti helyzetüket akkor, amikor már mintegy másfél éve küzdenek a koronavírus-járvány gazdasági hatásaival, és éppen a negyedik hullám felfutásának szakaszában járunk.

A felmérés egyik alapvető kérdése arra kereste a választ, hogy *a cégvezetők hogyan ítélik meg magyar gazdaság helyzetét 2021 májusa, a koronavírus-járvány harmadik hullámának lecsengése óta eltelt időszakban (1. ábra)*. A kutatás eredményei egyértelmű üzenetet mutatnak, mégpedig azt, hogy a vállalkozások a nehezen már túl vannak, és érzik a vírus okozta nehézségek folyamatos megszűnését. Mindez az elmúlt másfél év gazdaságpolitikai intézkedéscsomagjainak, a kkv-sektort támogató programoknak, valamint a cégvezetők és a munkavállalók kitartásának köszönhető.

1. ábra: Hogyan ítéli meg a magyar gazdaság helyzetét 2021 májusától nézve?

Forrás: MKIK GVI és Közgazdasági Igazgatóság, 2021. október

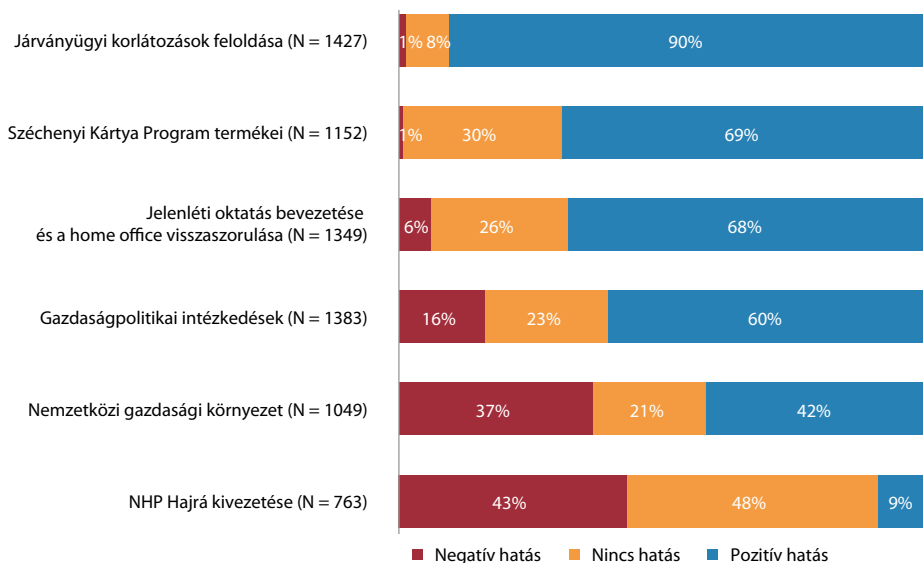
Ugyanakkor a javuló általános makrogazdasági környezetben a bizonytalanságok teljesen nem múltak el – ezt a válaszadó cégvezetők is érzik. Vállalatdemográfiai jellemzők szerint legnagyobb arányban a 250 fő feletti nagyvállalatok, valamint a döntően exportáló cégek tartják bizonytalannak a gazdasági helyzetet. Mindez arra enged következtetni, hogy a cégvezetők a bizonytalanság forrásának a nemzetközi és globális folyamatokat tekintik.

A bizonytalanság megszüntetése, vagy legalábbis annak mérséklése pedig újabb feladatokat jelent a gazdaságpolitika számára. Egyértelmű, hogy a bizonytalanság jelenléte visszafogja a gazdaság dinamikáját, de a vállalkozások bővítő aktivitását is, azaz a tervezett beruházásaiknak is gátat szab. Tapasztalataink szerint a cégvezetők bizonytalan környezetben nagyobb hangsúlyt fektetnek a kiszámíthatóságra, így fejlesztő ötleteiknek realizálását is későbbre tolhatják. Az pedig egyértelmű, hogy a magyar gazdaság egészének ismétetlen mihamarabb szüksége van a cégek innovatív és fejlesztő, termelékenységet és hatékonyságot javító beruházásaira. A Pénzügyminisztérium 2021 decemberében meg-

jelent *Makrogazdasági és költségvetési előrejelzés 2021–2025*⁴⁶ című dokumentumában is az olvasható, hogy a vállalati beruházások nemcsak a termelési kapacitások jelentős gyarapodását eredményezik, hanem a technológiafejlesztés révén a termelékenységnövekedéshez is hozzájárulnak.

Az MKIK felmérése részletesen foglalkozott azzal, hogy a *hazai vállalkozások mit gondolnak a koronavírus-válság kezelésére bevezetett egyes intézkedéseknek a magyar gazdasági környezetre gyakorolt hatásáról* (2. ábra).

A válaszadók elsőprő többsége egyértelműen pozitívan értékelte a járványügyi korlátozások feloldását, hiszen ez lehetőséget teremtett arra, hogy ismételten folytathassák üzleti tevékenységeiket. Itt jegyezzük meg, hogy ehhez kellett a mintegy másfél év vírus-sal való együttélés, elfogadás, valamint részbeni alkalmazkodás. A pandémia kezdetén a távolságtartás volt az egyetlen eszköz a kockázatsökkentésre, ezért is képviseltek a lezárások kiemelt szerepet. Később, az oltás megjelenésével és folyamatos kiterjedésével megtanulta a gazdaságpolitika a vírus okozta nehézségek kezelését, és megtanultak a cégek is a vírus jelenléte mellett aktív üzleti tevékenységet folytatni. Így a korlátozások lehető legalacsonyabb szinten való tartása mindkét előzőleg említett fél együttes érdeke volt, azzal, hogy biztosítani tudják az egészség megőrzését.

2. ábra: Mit gondol, az alábbi körülmények összességében milyen irányú hatást gyakorolnak a jelenlegi magyar gazdasági környezetre?

Forrás: MKIK GVI és Közgazdasági Igazgatóság, 2021. október

Felmérésünkben górcső alá vettük a *gazdaságpolitikai intézkedések összességének megítélését* is. Látható, hogy a válaszadók közel kétharmada pozitívnak ítélte meg azokat

⁴⁶ Pénzügyminisztérium: *Makrogazdasági és költségvetési előrejelzés 2021–2025* (2021. december).

az intézkedéseket, amelyeket az állam hozott. Ideértjük a támogató költségvetési politikát, valamint valamennyi gazdaságvédelmi és újraindítási intézkedést is. Ez bizonyítja azt, hogy az állami szerepvállalás megkerülhetetlen volt ebben a példátlan válsághelyzetben.

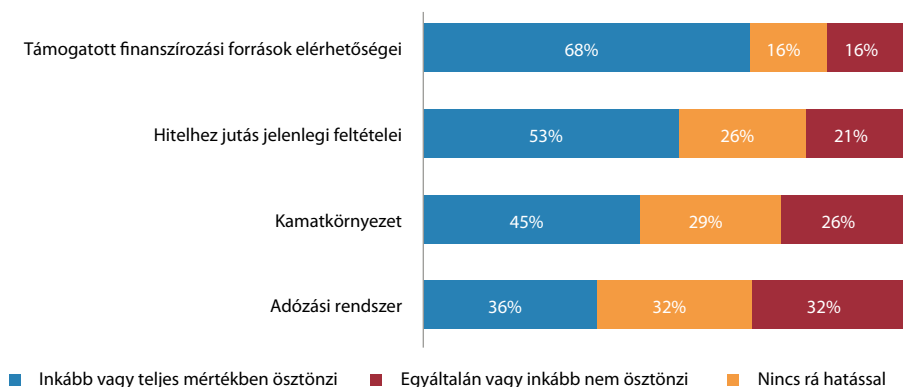
A kutatás foglalkozott a Magyar Nemzeti Bank NHP Hajrá Programjának kivezetésével is. Látható, hogy az NHP Hajrá kivezetésének egyértelműen negatív a percepciója (43 százalék, szemben a 9 százaléknyi pozitív értékeléssel). Az NHP Hajrá!-hitelek dinamizálták a gazdaságot, annak erejét képesek voltak kihasználni a kkv-k, ugyanakkor a kivezetés nagyon gyorsan történt meg, ami a vállalatokat hátrányosan érintette, hiszen a magyar gazdaság rendkívül kamatérzékeny. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara azonban azonnal hallatta a hangját, szükségét látva egy *transzítidőszaknak*, amely a kamatkörnyezethez való alkalmazkodást segíti. Ezért a kormányzattal közösen az MKIK és a VOSZ tulajdonában álló KAVOSZ Zrt. néhány nap leforgása alatt átalakította a Széchenyi Kártya Program kkv-hitelkonstrukcióit, és rendkívül rövid idő alatt piacra dobta az *újraindítási hiteleket*, amelyeknek fókuszja a rövid futamidő helyett a hosszú futamidejű beruházási hitelekre került. A Széchenyi Kártya Újraindítási Hitelek kedvezményes és fix kamatozásúak a futamidő végéig, így az ügyfél által fizetendő kamat 0 és 0,5 százalék között mozgott – 2021. december 31-ig – hiteltípustól függően.

Az új programmal egy fókuszváltás valósult meg a Széchenyi Kártya Programban. Míg a vírus magyarországi megjelenésekor a likviditáshiány jelentette a legnagyobb kihívást a vállalkozások számára, addig mostanra a beruházások is egyre nagyobb szerepet kapnak a cégek mindennapjaiban. A gazdasági helyreállással a súlypont fokozatosan eltolódik a „smart”, jövőt építő beruházási hitelek irányába. Az újraindítási szakaszban, 2021 szeptemberétől két új programelem is megjelent a Széchenyi Kártya Programban. Egyrészt a Széchenyi Újraindítási Lízinkonstrukció, amely a lízingtevékenységet kívánja kamattámogatott keretrendszerbe helyezni, másrészt a legkisebb vállalkozásokat célzó Széchenyi Mikrohitel.

Mára egyértelművé vált, hogy a pénzügyi szektor versenyképességét alapjaiban határozza meg, hogy milyen válaszokat képes adni a digitalizáció kihívásaira. Egyértelműen látható, hogy a banki szolgáltatások területén jelentős ütemben zajlik a digitális átalakítás, ezzel javítva az ügyfélélményt. Ennek szükségességét egyértelműen igazolta a koronavírus is, amely támogatta és felgyorsította a pénzügyi szektor digitális transzformációját. Egy jól működő bankrendszer a gazdasági prosperitás egyik záloga, ezért nemzetgazdasági szempontból is kiemelt fontosságú, hogy a szektor digitalizációs törekvései minél gyorsabban és hatékonyabban valósuljanak meg. Mindezt felismerve döntés született a Széchenyi Kártya Program hitelnújtási folyamatának digitalizációjáról, amelynek első állomása 2021. szeptember 1-jével elindult, ennek keretében már online formában is megindítható a Széchenyi Újraindítási Lízinkonstrukció, majd októbertől a Széchenyi Mikrohitel igénylési folyamata. Meggyőződésünk, hogy a digitális megoldások bevezetésével megnövekedhet a hitelkihelyezés volumene, ezzel támogatva a nemzetgazdasági szintű hitelezési dinamika bővítését.

A Széchenyi Kártya Program szerepe ismét felértékelődött, hiszen újra bizonyítani tudta, hogy milyen gyorsan adaptálható a mindenkori gazdasági igényekhez.

Mint ahogyan a korábbi fejezetekben is tettünk rá utalást, a beruházások szerepe megkérdőjelezhetetlen lesz a következő időszakban. Ezért a felmérésünkben arra is kitértünk, hogy *a jelenlegi hazai üzleti környezet (adózás, kamatkörnyezet, finanszírozási forráshoz jutás stb.) mennyire ösztönzi a vállalkozásokat új beruházások megvalósítására* (3. ábra). A támogatott finanszírozási forrásokat a válaszadók mintegy kétharmada találta inkább vagy teljes mértékben ösztönzőnek (68 százalék), ami egyértelműen azt jelenti, hogy sikerült megértenünk a vállalkozások igényeit, és azokat helyesen sikerült átadnunk a döntéshozók számára. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara az elmúlt két évben is aktívan és eredményesen töltötte be a híd szerepét a piaci szereplők és a kormányzat között. Ugyanakkor, ahogyan a fentiekben is bemutattuk, közvetlenül is kidolgoztunk finanszírozási termékeket a Széchenyi Kártya Program keretén belül.

3. ábra: *A jelenlegi hazai üzleti környezet (adózás, kamatkörnyezet, finanszírozási forráshoz jutás stb.) mennyire ösztönzi cégét új beruházások megvalósítására?*

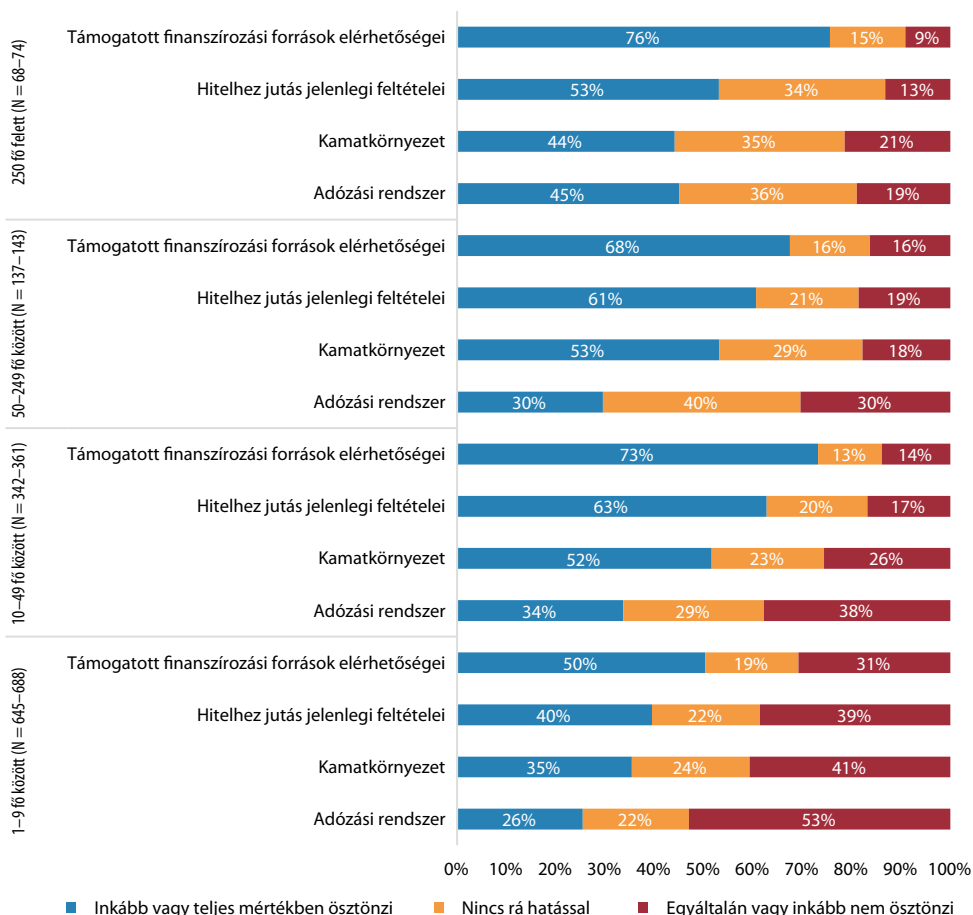
Forrás: MKIK GVI és Közgazdasági Igazgatóság, 2021. október

Külön kitértünk az *adózási rendszer megítélésére* is, ami a korábbi kutatási eredményeinknek megfelelő eredményt hozta, azaz a cégek megítélése szerint az adózási területen további, a vállalkozásokra kedvező hatású intézkedésekre lenne szükség. Megjegyezzük, hogy a vállalati versenyképesség szempontjából célszerű a vállalati beruházásokat ösztönözni, különféle adókedvezményeket biztosítani, a meglévő eszközökön felül is (mint például a fejlesztési tartalék összegére vonatkozó korlátozások kivezetése vagy a fejlesztési adókedvezmény értékhatárának csökkentése). Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy ez a folyamat már kezdetét vette 2010-et követően, amikor megkezdődött a növekedésbarát adórendszer kialakítása. Báger Gusztáv és Parragh Bianka tanulmányukban⁴⁷ arra hívják fel a figyelmet, hogy a korábbi hazai gazdasági teljesítmény fontos bázisát adták a beruházások – a beruházási ráta 2019-ben 28,6 százalék volt –, és a koronavírus-járvány a magyar gazdaságnak ezt a csúcsteljesítményt nyújtó

⁴⁷ Báger Gusztáv – Parragh Bianka: *A koronavírus-válság, a fenntartható fejlődés és az ösztönző állam modellje. Pénzügyi Szemle*, 65. (2020), 2. különszám. 86–113.

erősségét is megtámadta. Emiatt kulcsfontosságú – különösen a kilábalás időszakában – a beruházásoknak a rendelkezésre álló állami eszközökkel való ösztönzése.

A vállalatméret növekedésével egyre nagyobb arányban tartják beruházásösztönzőnek a cégvezetők a felsorolt tényezőket. Az üzleti környezet megítélése az 1–9 fős mikro-vállalkozások esetében a legnegatívabb: egyik üzleti környezetet jellemző tényezőt sem tartja a vállalkozások 50 százalékánál több ösztönzőnek, és az ebbe a létszám-kategóriába tartozó cégek jelezték a legnagyobb arányban azt is, hogy a felsoroltak egyáltalán nem vagy inkább nem ösztönzik a beruházásokat. A nagyobb cégek esetében a támogatott finanszírozási források és az adózási környezet a 250 fő feletti nagyvállalatok (76 százalék és 45 százalék), a hitelhez jutás jelenlegi feltételei a 10–49 fő közötti cégek (63 százalék), a kamatkörnyezet pedig az 50–249 fős vállalkozások (53 százalék) körében a leginkább beruházásösztönző tényező (4. ábra).

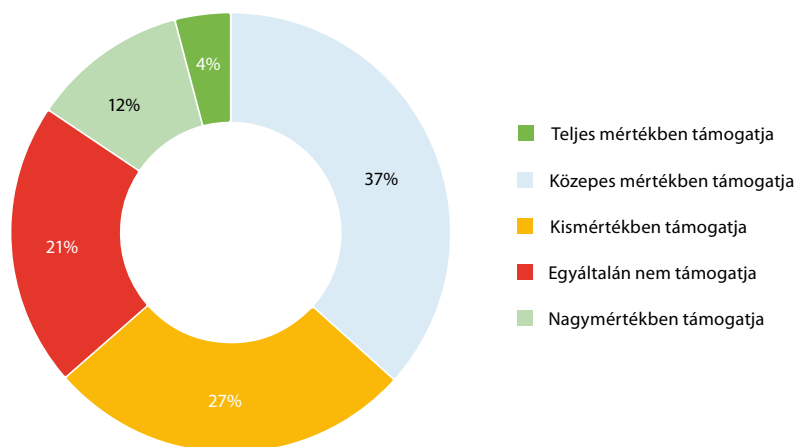
4. ábra: A jelenlegi hazai üzleti környezet megítélése és az új beruházások közötti kapcsolat méretkategóriánként

Forrás: MKIK: GVI és Közgazdasági Igazgatóság, 2021. október

Az elemzés külön vizsgálta a *kamatkörnyezet* alakulását. Fontos kiemelni, hogy a felmérés készítésekor már folyamatban volt a monetáris politika szigorítása, és már előrevetíthető volt a magasabb kamatkörnyezet. A konklúzió mégis az, hogy az alacsonyabb kamatok egyértelműen ösztönözték a beruházások megvalósulását, legfőképpen a kis- és középvállalati szegmensben. A mikrocégek esetében volt a legkisebb hatása a kedvező kamatkörnyezetnek, hiszen a legkisebb, sok esetben csak 1-2 fős cégek ritkábban döntenek beruházások mellett. Előrevetítve, arra is fel kell készülni, hogy az Magyar Nemzeti Bank kamatemelési ciklusa vélhetően 2022 nyaratól már érdemben érezteti hatását, és visszafogja a beruházási hajlandóságot a vállalati szférában.

Megkérdeztük a cégvezetőket arról is, hogy megítélésük szerint *a jelenlegi üzleti környezet mennyire támogatja a vállalatuk növekedését, bővülését* (5. ábra). A válaszadók 21 százaléka szerint egyáltalán nem, 27 százaléka szerint kismértékben, 37 százaléka szerint közepesen, 12 százaléka szerint nagymértékben, 4 százalék szerint pedig teljes mértékben támogatja. Látható, hogy a cégvezetők mintegy kétharmada véli úgy, hogy inkább növekedéstámogató a jelenlegi környezet.

A foglalkoztatotti létszám növekedésével nő a pozitív értékelések aránya, emellett a kereskedelmi, a döntően exportáló és a külföldi (rész)tulajdonú cégek azok, amelyek a vállalat növekedése szempontjából leginkább támogatónak ítélik meg a jelenlegi üzleti környezetet.

5. ábra: A jelenlegi üzleti környezet mennyire támogatja a vállalatuk növekedését, bővülését?

Forrás: MKIK GVI és Közgazdasági Igazgatóság, 2021. október

A korábbiakban már tettünk utalást arra, hogy miért fontos a vállalati növekedés. Egyértelműen megállapítható, hogy a hazai kkv-szektor szerkezete rendkívül elaprózott. Meglátásunk szerint a szektor mérethatékonysága sokkal jobban kihasználható lehetne, ami jelentős növekedési tartalékot szabadítana fel. Ennek egyik lehetséges megoldása az akvizíciók és fúziók elősegítése, mindazonáltal a hálózatosodási lehetőségek kiépítése is nagy lehetőségeket hordoz magában.

A jövőre való felkészülés kihívásai

Amennyiben az elmúlt másfél, két évet részletesen górcső alá vesszük, számos következtetést vonhatunk le a magyar gazdaság szerkezetéről, annak erősségeiről és gyenge pontjairól egyaránt. A koronavírus ugyanakkor rávilágított arra, hogy Magyarország gazdasági szerkezete kevésbé diverzifikált és fenntartható. Annak révén, hogy hazánk kicsi és nyitott gazdaság, a nemzetközi kereslet lassulása azonnal megjelenik az exportteljesítményben. Nem tekinthetünk el attól sem, hogy a magyar gazdaság egyike azoknak a gazdaságoknak, amelyek relatíve erősen függnek a külföldi tőkéktől, a globális cégek tőkekihelyezésétől. A külföldi működőtőke-befektetések rövid és hosszú távon egyaránt támogatják egy gazdaság növekedését (a GDP-növekedésen keresztül, nagyobb termelőtevékenység révén, magasabb termelékenység és a foglalkoztatás bővülése által, a növekvő jövedelmek révén fokozódó fogyasztás szerint stb.), ugyanakkor fontos megtalálni annak egészséges súlyát, gazdasági arányát. Hangsúlyozzuk, hogy nem a külföldi tőke önmagában a probléma, sőt, a magyar gazdaság számára a külföldi tőke továbbra is kulcsfontosságú mind mennyiségi, mind minőségi szempontból, hanem az úgynevezett aszimmetrikus függés – mind ország és régiók vonatkozásában, mind a struktúrában, termékösszetételben, mind a kihelyezett technológiában stb. Utolsóként kiemeljük a magyar gazdaság duális jellegét. Visszaülva a korábban írtakra, egyértelműen látható, hogy a magyar vállalati struktúrából gyakorlatilag hiányoznak a hazai, tőkeerős közepes vállalkozások, ugyanakkor hatalmas a termelékenységi szakadék a nagyvállalatok és a kkv-k között.⁴⁸

Fentieket összegezve a következő 16 pontban fogalmazzuk meg javaslatainkat, építve a korábbi észrevételeinkre is.⁴⁹

- Közép- és hosszú távú, a hazai adottságainknak megfelelő sajátos gazdaságstratégia kidolgozására van szükség.
- Szükségessé vált a gazdasági szerkezet újragondolása, szem előtt tartva a diverzifikációt és modernizációt.
- Elérkezett az idő a vállalati szerkezet átalakítására, tekintve, hogy a hazai kkv-szektor szerkezete rendkívül elaprózott.
- Kiemelten fontos a gazdasági szerkezet tudástartalmának fokozása, importtartalmának csökkentése. Itt jegyezzük meg ugyanakkor, hogy megfelelő közjavak nélkül sem innováció, sem tudás, sem értékteremtés nincs abban a korszakban, amelyet az ökoszisztéma válsága, a kiszámíthatatlanság jellemez.
- A jövőben kiemelten fontos lesz a kitettség és a dualitás csökkentése.
- Az elmúlt évek turbulens változásai felszínre hozták a versenyképesség és növekedés újradefiniálásának igényét, azok komplexebb megközelítését. Javasoljuk a holisztikus megközelítés alkalmazását, amelyben erőteljesen megjelennek olyan faktorok is, mint a környezet, a klíma, az ember, a fenntarthatóság, a megújítható-

⁴⁸ Túróczi et al. (2020) i. m.

⁴⁹ Parragh (2019) i. m.; Parragh-Tóth (2020) i. m.

- ság, a stabilitás, a kooperáció, a költségtudatosság stb. Egyértelmű szemléletváltozásra van szükség a gazdaságpolitikák és a vállalati menedzsment területén is.
- Egyértelművé vált az igény a felkészült, nagy tudású szakemberek számának növelésére, ez magával vonja az oktatási rendszer további erősítését, versenyképességének növelését.
 - A jövőben is ösztönözni és támogatni kell a vállalati és állami innovációs tevékenységeket.
 - Kiemelten fontos az exportpiaci megjelenés ösztönző támogatása és a tényleges magyar exportvállalkozások fejlesztése.
 - Támogatni szükséges a hazai cégek mélyebb integrálását a meglévő, megmaradó globális érték- és ellátási láncokba. Fontos terület lesz a beszállítói szerep támogatása, de változtatással: a magas hozzáadott értékű belföldi beszállítói kapcsolatok szélesítése, importfüggőség mérséklése mellett.
 - Ösztönözni szükséges a vállalati beruházásokat, amelyekkel javítható a hatékonyság és a termelékenység, valamint magas hozzáadott értékkel bíró jószágot lehet előállítani. A „jó beruházások” egyben lehetőséget teremthetnek arra is, hogy a magasan képzett szakemberek itthon megfelelő munkát találjanak, így azt mondhatjuk, hogy a jó beruházások a tudásalapú gazdaság kialakítása érdekében nélkülözhetetlenek.
 - Biztosítani szükséges, hogy a magyar kkv-szektor a jövőben is hozzáférhessen kedvezményes pénzügyi forrásokhoz.
 - Kiemelten kell ösztönözni és támogatni a termelékenység és hatékonyság javítását, hiszen ha ezen a területen nem sikerül előrelépni, Magyarország is könnyen a közepes jövedelmi csapdába kerülhet.
 - Kimagaslóan szükség van az ösztönző, támogató, hatékony állam jelenlétére, megfelelő intézményrendszer mellett.
 - Nem hagyható figyelmen kívül a kkv-kat még jobban támogató üzleti környezet kialakítása (adórendszer további finomhangolása, bürokrácia csökkentése, optimalizálása, digitális ügyintézés lehetőségeinek növelése stb.).
 - Szükséges a vállalati gazdasági és pénzügyi (és menedzsment-) tudatosság fejlesztése, a pénzügyi magatartásban szükséges paradigmaváltás mihamarabbi elérése.

A növekedés ütemkülönbségeivel foglalkozó világhírű Nobel-díjas tudós, Michael Spence részletesen foglalkozott olyan országokkal, amelyek a II. világháború után 25 évnél hosszabb ideig voltak képesek legalább évi 7 százalékos növekedést produkálni.⁵⁰ A szakirodalom ezek esetében már nem felzárkózásról, hanem túlszárnyalásról beszél, és a következő tényezőket azonosítja be mint a tartósan magas növekedés elengedhetetlen és a gyakorlat által már alátámasztott tényezőit. Álláspontunk szerint ezeket is érdemes lépésről lépésre áttekinteni:

⁵⁰ Michael Spence: *The Growth Report. Principal Findings and Recommendations*. London, 2008.

- nyitott, a világgazdaságba szervesen integrálódott gazdaságok (versenyképes, hatékony, a GDP növekedéséhez határozottan hozzájáruló exporttal, pozitív külkereskedelmi és folyó fizetési mérleggel és magas tőkevonzó és -kihelyező képességgel rendelkeznek – a pozitív fizetési mérleg képes kordában tartani az eladósodottságot);
- makrostabilitás (hosszú távon fenntartható kiegyensúlyozott növekedés, relatíve alacsony eladósodottság és relatíve alacsony munkanélküliség);
- alacsony külső és belső eladósodás, azaz nem alakul ki az úgynevezett ikerdeficit (a globális ellátási láncokat érintő kihívások mérséklődésével – 2022 tavaszától – párhuzamosan várhatóan ismét javulni fog a hazai export, ezzel együtt pedig a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg is. Várakozásaink szerint a nettó export a következő időszakban pozitívan járulhat hozzá a magyar GDP bővüléséhez);
- magas megtakarítási ráta a háztartásoknál;
- magas, elsősorban vállalati beruházási ráta (ami alapvetően a hazai forrásokon, a relatíve magas lakossági megtakarításokon alapul);
- az erőforrások piacvezérelt allokációja (az államnak határozott szerepe van a stratégiai célok kitűzésében, az ennek megfelelő szabályozórendszer kialakításában, sportnyelven szólva a futball szigorú játékszabályait a központi szabályozó alakítja ki, de a pályán már minden csapat a szabályoknak megfelelően a legjobb tudása szerint maga futballozik, versenyez);
- rugalmas munkaerőpiac;
- egyértelműen definiált a közjavak köre, amelyek a relatív fejlettséghez képest szociális biztonságot és fejlődési lehetőséget biztosítanak az egyének számára, akik ezáltal könnyebben azonosulnak a központi döntéshozattal. Ezen szolgáltatások garantálásában fontos a közösségi beruházások szerepe – a közösségi beruházások kiemelt területei: infrastruktúra, egészségügy, oktatás, kutatás-fejlesztés.⁵¹

Összegzés

Az elmúlt két évet tekintve kijelenthetjük, hogy a világ ma új szakaszba lépett, amelyet a régi prioritások ellentmondásainak felszínre kerülése jellemez. Úgy gondoljuk, hogy mindez megtörtént volna a koronavírus nélkül is, de az felgyorsította, elmélyítette a változtatás szükségességét. A jelenlegi helyzetben megkérdőjeleződnek olyan korábbi axiómák, mint például: a GDP-növekedés a fő cél; a szabad piac a fő szabályozó; a fogyasztás a legfontosabb érték.

Mindezeket figyelembe véve a koronavírus lehet az utolsó figyelmeztetése az emberiségnek a következő egészségügyi, gazdasági, társadalmi, azaz ökoszisztéma-válság előtt. A koronavírus felhívta a figyelmet arra, hogy a természet jelentős mértékű kizsákmányolása visszaüthet (gondoljunk csak az éghajlatváltozásra és annak kockázataira, a felgyorsult folyamatokra és megatrendekre). Úgy véljük, hogy ma még az útkeresés

⁵¹ Tóth et al. (2019) i. m.

szakaszában vagyunk, azonban egyvalami biztos: minden válság, minden rombolás lehetőséget ad arra, hogy átgondoljuk a múltat, átgondoljuk azokat a területeket, amelyekről már köztudott volt, hogy régen be kellett volna avatkozni, és helyettük új, modern, hatékony, fenntartható, 21. századi megoldásokat kell keresni. Úgy kell felfogni mindezt, hogy a koronavírus-járvány egy soha vissza nem térő esélyt jelent az ökoszisztémánk felértékelésére és a szükséges változtatások eszközölésére.

A fenti gondolatokkal megpróbáltunk támasza lenni a gazdaságpolitika döntéshozóinak, valamint a vállalkozóknak, vállalatvezetőknek egyaránt. Mihamarabb meg kell fogalmaznunk az előttünk álló és a további sikereket biztosító utat, amelynek bejárása teljes körű elkötelezettséget igényel valamennyi piaci és állami résztvevőtől. Ebben a munkában továbbra is erős katalizátorszerepet fog betölteni a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, valamint annak teljes hálózata.

„Az összefogás csak a kezdet csupán. Az együttműködés és a közös munka jelenti a sikert.”

Henry Ford

Felhasznált irodalom

- Androniceanu, Armenia: Major Structural Changes in the EU Policies Due to the Problems and Risks Caused by COVID-19. *Administratie si Management Public*, (2020), 34. 137–149. <https://bit.ly/351Qmss>
- Báger Gusztáv – Parragh Bianka: A koronavírus-válság, a fenntartható fejlődés és az ösztönző állam modellje. *Pénzügyi Szemle*, 65. (2020), 2. különszám. 86–113. https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_k_2_4
- Bart István: Miben lehet más a COVID-válság utáni világ a fenntarthatóság szempontjából? *Másféltek. Éghajlatváltozás érthetően*, 2020. június 9. <https://bit.ly/3M1yI8Q>
- Csath Magdolna: *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Budapest, Kairosz, 2001.
- Csath Magdolna: *Közgazdaságtan. Társadalom-gazdaságtan, makroökonómiai alapok*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, 2014.
- Deacon, Bob: Globalization and Social Policy. *Geneva 2000 Occasional Paper*, (2000), 5. www.econstor.eu/handle/10419/148809
- Deaton, Angus: *A nagy szökés. Egészség, gazdagság, és az egyenlőtlenségek eredete*. Ford. Felcsuti Péter. Budapest, Corvina, 2017.
- Domokos László – Pulay Gyula: *A válságkezelés értékelésének kritériumrendszere*. In Parragh Bianka – Kis Norbert (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése I. A koronavírus-válság kezelésének első eredményei*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 65–88.
- Eichengreen, Barry – Doghyun Park – Kwanho Shin: When Fast Growing Economies Slow Down. International Evidence and Implications for China. *National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper*, (2011), 16919. <https://doi.org/10.3386/w16919>
- Findrik Mária: *Fogyasztási trendek és azok hatása a versenyképességre*. In Gyenge Balázs – Kozma Tímea – Tóth Róbert (szerk.): *Folyamatmenedzsment kihívásai. Versenyképességi tényezők a 21. században*. Budapest, Szent István Egyetem, 2016. 51–72. <https://bit.ly/3Mlj607>
- Fónagy Zoltán: „A század lelkiismerete”. Kolerajárványok a 19. században, 1. rész. *Mindennapoktörténete. blog.hu*, 2020. március 20. <https://bit.ly/3LXV2A2>

- Gál Zoltán: Fel lehet-e zárkózni külföldi közvetlen tőkével? In Szanyi Miklós – Szunomár Ágnes – Török Ádám (szerk.): *Trendek és töréspontok II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. 32–42. <https://doi.org/10.1556/9789634546559>
- Gorton, Gary B.: *Misunderstanding Financial Crises – Why We Don't See Them Coming.* New York, Oxford University Press, 2012.
- Hausmann Róbert: A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében. *Hitelintézeti Szemle*, 19. (2020), 3. 130–153. <http://doi.org/10.25201/HSZ.19.3.130153>
- Hayward, Simon: *Az agilis vezető. Hogyan hozzunk létre agilis vállalkozást a digitális korban?* Budapest, Pallas Athén Könyvkiadó, 2019.
- Hornyacsek Júlia – Nyitrai Mihály: Területi járványügyi veszélyhelyzet egészségügyi és logisztikai támogatása. *Hadmérnök*, 13. (2018), 1. 73–96. http://hadmernok.hu/181_06_hornyacsek.pdf
- IMD: *IMD World Talent Ranking 2021* (2021. december). <https://bit.ly/3sm2dug>
- Jámbor, Attila – Péter Czine – Péter Balogh: The Impact of the Coronavirus on Agriculture: First Evidence Based on Global Newspapers. *Sustainability*, 12. (2020), 11. 4535. <https://doi.org/10.3390/su12114535>
- Kovács Árpád: Töredékek a versenyképességről, a fenntartható fejlődésről és a fenntartható jogállamról. In Lentner Csaba (szerk.): *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 225–243.
- Krisán László: Előszó. *Logisztikai Trendek és Legjobb Gyakorlatok*, 6. (2020), 2. 2.
- Lee, Yen Nee: 4 Charts Show How SARS Hit China's Economy Nearly 20 Years Ago. *CNBC*, 2020. február 10. <https://cnb.cx/3LXkPZj>
- Lukács Gábor: A globalizáció hatása a gazdasági rendszerek változására. In Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények.* Budapest, Aula, 2005. 517–547.
- McKinsey: *McKinsey on Risk. Strengthening Institutional Resilience Has Never Been More Important* (2021. augusztus). <https://mck.co/3ImcwE5>
- Mester Éva – Tóth Róbert – Túróczi Imre: A vállalatok stratégia-alkotására ható tényezők: a gazdasági növekedés, a társadalmi fejlődés, a fenntarthatóság és a versenyképesség. *Economica*, 9. (2018), 1. 39–48.
- Muraközy László: *A koreai rejtély. Remetéből világpolgár.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020.
- Nagaj, Rafal – Jaroslaw Korpysa: Impact of COVID-19 on the Level of Energy Poverty in Poland. *Energies*, 13. (2020), 18. 4977. <https://doi.org/10.3390/en13184977>
- Nagy Márton: *Cél: a duplázás.* Előadás a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Küldöttgyűlésén. Budapest, 2019.
- Nicolaa, Maria – Zaid Alsafi – Catrin Sohrabi – Ahmed Kerwan – Ahmed Al-Jabir – Christos Iosifidis – Maliha Agha – Riaz Agha: The Socio-Economic Implications of the Coronavirus Pandemic (COVID-19): A Review. *International Journal of Surgery*, 78. (2020). 185–193. <https://bit.ly/3HlkmfJ>
- Ohmae, Kenichi: *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies.* New York, Simon and Schuster, 1995.
- Parragh Bianka: Az állam és a piac közötti összhang rendszertana és gazdasági hatásai Magyarországon. In Parragh Bianka (szerk.): *Ösztönző állam – hatékonyabb vállalatok.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 21–103.
- Parragh László: A gazdaság és az állam együttműködése mint a fenntartható fejlődés eszköze. In Parragh Bianka (szerk.): *Ösztönző állam – hatékonyabb vállalatok.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 157–185.

- Parragh László: *Eredményes vállalati válságkezelés célzott állami ösztönzés mellett*. Előadás az Ösztönző állam – A magyar gazdaság újraindítása 2021 című konferencián. Budapest, Nemzeti Közszerzőgálati Egyetem, 2021a.
- Parragh László: Tenni kell az ellen, hogy a béremelést felfalja az infláció. *Világgazdaság*, 2021b. december 14. <https://bit.ly/3M1zvXl>
- Parragh László – Tóth Róbert: Eredményes vállalati válságkezelés célzott állami ösztönzés mellett. In Parragh Bianka – Kis Norbert (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése I. A koronavírus-válság kezelésének első eredményei*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 89–121.
- Pénzügyminisztérium: *Makrogazdasági és költségvetési előrejelzés 2021–2025* (2021. december). <https://bit.ly/3BQsfss>
- Rodrik, Dani: *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*. New York, W. W. Norton, 2012.
- Schultheisz Emil: *A magyarországi járványok történetéből*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2020. <https://bit.ly/3tboHwT>
- Schumacher, Ernst: *A kicsi szép (Small is Beautiful)*. Ford. Perczel István. Budapest, KJK, 1991.
- Simon, Hermann: *Hidden Champions. Aufbruch nach Globalia. Die Erfolgsstrategien unbekannter Weltmarktführer*. Frankfurt, Campus Verlag, 2012.
- Spence, Michael: *The Growth Report. Principal Findings and Recommendations*. London, 2008. <https://bit.ly/3InhDnu>
- Stiglitz, Joseph: Conquering the Great Divide. The pandemic has laid bare deep divisions, but it's not too late to change course. *Finance & Development*, 57. (2020), 3. 17–19. <https://doi.org/10.5089/9781513544595.022>
- Stiglitz, Joseph E. – Amartya Sen – Jean Paul Fitoussi: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* (2009. január). <https://bit.ly/3JW1hCu>
- Szalavetz Anna: Digitális vállalkozások Magyarországon. In Szanyi Miklós – Szunomár Ágnes – Török Ádám (szerk.): *Trendek és töréspontok II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. 61–63. <https://doi.org/10.1556/9789634546559>
- Szentes Tamás: A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai. *Magyar Tudomány*, 47. (108). (2002), 6. 708–719. www.matud.iif.hu/02jun/szentes.html
- Szunomár Ágnes: Gazdasági csodák/gazdasági csapdák. Kínai növekedési kilátások a japán és dél-koreai példa tükrében. In Szanyi Miklós – Török Ádám (szerk.): *Trendek és töréspontok. Világ gazdasági tükrök*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 70–108. <https://doi.org/10.1556/9789634543541>
- Szük Krisztina – Tóth Róbert: Interjú dr. Kovács Árpáddal, a Költségvetési Tanács elnökével. In *Gazdasági Tájékoztató negyedik negyedév – 2019*. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2020. <https://bit.ly/3ablm7P>
- Than, Krisztina – Gergely Szakács: Hungarians Vote to Reject Migrant Quotas, but Turnout too Low to Be Valid. *Reuters*, 2016. október 2. <https://reut.rs/3pgdGJw>
- Tóth Róbert: A magyarországi kis- és közepes vállalkozások regionális különbségei. In Csath Magdolna (szerk.): *Regionális versenyképességi tanulmányok*. Budapest, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016. 143–179.
- Tóth Róbert: A vállalati pénzügyi stratégia kapcsolata a szervezeti pénzügyi kultúra tényezőivel. Gödöllő, Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, 2020. <https://bit.ly/3M4Tfcn>

- Tóth Róbert – Gyurcsik Petronella – Túróczi Imre: A vállalati pénzügyi kultúra és innováció szerepe Magyarország versenyképességének javításában. *Polgári Szemle*, 15. (2019a), 4–6. 392–404. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1226>
- Tóth Róbert – Gyurcsik Petronella – Túróczi Imre: Lehetőségek és kihívások a mezőgazdasági és az élelmiszeripari vállalkozások versenyképességének javításában. *A Falu*, 34. (2019b), 4. 13–19.
- Török László: A koronavírus miatti államadósság-növekedés az Európai Unió országaiban. A válságból való kilábalás utáni államadósság-ráták eltérő recessziós scenáriók mentén. *Pénzügyi Szemle*, 65. (2020), 3. 350–363. https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_3_2
- Túróczi Imre – Mester Éva – Zéman Zoltán: Magyarország versus Covid-19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép. *Polgári Szemle*, 16. (2020), 1–3. 78–93. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0706>